

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА
(НІМЕЦЬКА МОВА)”
(для бакалаврів)**

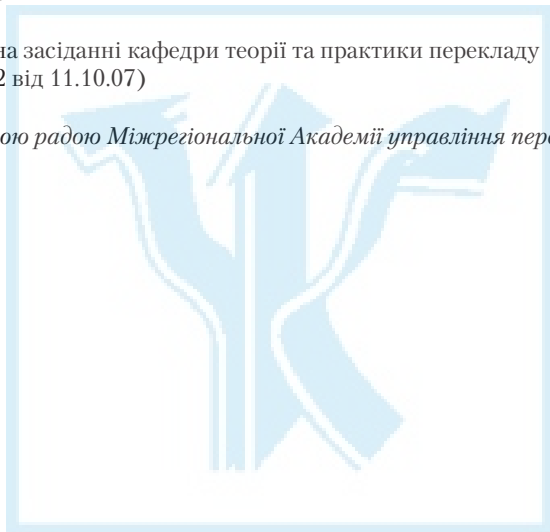
МАУП

Київ 2008

Підготовлено доцентом кафедри теорії та практики перекладу
Н. В. Марченко

Затверджено на засіданні кафедри теорії та практики перекладу
(протокол № 2 від 11.10.07)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Марченко Н. В. Методичні матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Вступ до перекладознавства (німецька мова)” (для бакалаврів). — К.: МАУП, 2008. — 60 с.

Методичні матеріали містять пояснювальну записку, теоретичний курс з дисципліни “Вступ до перекладознавства” для позааудиторної самостійної роботи студентів. Рекомендується структура завдань для забезпечення оволодіння теоретичним курсом студентів-перекладачів 2 курсу, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2008

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

З огляду на сучасний підхід у навчанні студент має бути заінтересований у тому, щоб здобути знання на найвищому рівні. Цьому сприяють насамперед активні методи опанування знань у процесі освіти та самоосвіти. Тож до функцій викладача входить не лише виклад навчального матеріалу, закріплення та його перевірка, а й розвиток творчих здібностей студента, формування його перекладацьких навичок, підготовка до самостійності в прийнятті тих чи інших рішень на професійному рівні. Отже, ознайомлення студентів з додатковою інформацією в позааудиторний час сприяє їх зацікавленості як у навчанні, так у підготовці до іспиту, дає змогу отримати знання і використати їх на практиці.

Мета самостійної роботи студентів у позааудиторний час — оволодіти теоретичними знаннями з дисципліни “Вступ до перекладознавства”, аби використати їх у перекладі фактичного матеріалу, зрозуміти еквівалентність та адекватність перекладу різностильових текстів, застосувати різні способи та прийоми перекладу на практичних заняттях, а також використовуючи досвід перекладачів, набути перекладацької практики вже на студентській лаві.

Отримані теоретичні знання студенти зможуть безпосередньо використовувати на практиці, перекладаючи тексти, які містяться в додатку. Проаналізувавши їх, вони зможуть самостійно підібрати формальні та функціональні відповідники, застосувати різні лексичні трансформації.

Практикуються такі форми самостійної роботи: виконання додаткових завдань у процесі перекладу текстів, самоконтроль студентами за допомогою поставлених запитань до лекцій, що формує аналітичне мислення майбутнього перекладача, а також підготовку до майбутньої лекції. У процесі самостійної роботи формуються навички студентів та можлива їх майбутня зацікавленість займатися науковою працею на ниві перекладознавства, на основі поєднання практики і теорії відбувається аналітичний розгляд наукових публікацій, підготовка доповіді з певної теми.

Методичні рекомендації розраховані на 36 годин лекційних занять з дисципліни “Вступ до перекладознавства” для студентів-перекладачів другого курсу, які вивчають німецьку мову.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПОЗААУДИТОРНОЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Лекція 1

1. Переклад як засіб міжкультурного збагачення

Безперечно, коли контактують дві культури на будь-якому рівні, відбувається процес обміну в усіх аспектах людського буття, і насамперед на мовному рівні. Людина, отримуючи інформацію про той чи інший факт із життя будь-якої країни, збагачується. Відповідно цей обмін може відбуватися і в зворотному напрямі, тобто йде процес взаємозбагачення людини, який залежно від розвитку того чи іншого суспільства впливає на світогляд членів цього соціуму, ставлення, на їх відношення до вирішення тієї чи іншої проблеми у суспільстві, на їх сприйняття отриманої інформації, а також на їх духовне зростання.

Поглиблення процесу глобалізації в економічному, політичному та культурному житті призводить до змін у всіх сферах людського буття, а оскільки, на думку відомого науковця П. І. Копанєва (1986), “процеси глобальної інтеграції існували впродовж всієї писемної історії людства”, то вони, безперечно, були спроможні тією чи іншою мірою безпосередньо чи опосередковано впливати на розвиток суспільства. Процес глобалізації нашою людиною на думку, що в цих умовах життя вона здатна загубитися, розчинитися в цьому великому світовому процесі, який її оточує і якому, на її власну думку, байдуже до її величності Людини, основи-землі будь-якого суспільства, без якої не може існувати цей суспільний устрій і який формується й існує завдяки тій же людині. Тому своїми вчинками, своїм ставленням до подібних до себе *homo sapiens* людина демонструє не тільки свою освіченість та культуру, а й спроможна впливати на їх поведінку та життя. Так склалося, що країни, які мають потужну економіку, здійснюють експансію на будь-якому рівні існування людського суспільства. Інколи, це відбувається лише в одному напрямі економічному, проте дрібні “штрихи та цяточки” такого впливу можна побачити і в інших сферах людського життя. Наприклад, за допомогою сучасних засобів комунікацій насаджується однопланова ідея новітніх тенденцій в отриманні освіти молодими людьми, хоча відомо, що цей процес може бути для кожного індивідуальним, зокрема й в оволодінні іноземною мовою. Розвиток новітніх інформаційних технологій і сучас-

них засобів комунікації сприяв тому, що англійська мова стала панівною у світі. Тож без знання іноземної мови сучасна молода людина не зможе отримати належних знань, а в майбутньому і відповідного робочого місця. Так само потрібні елементарні знання користування комп'ютером. Отже, процес глобалізації на сучасному етапі чітко окреслив новітні, “модні” тенденції людського розвитку — отримуй знання, володій ними, використовуй їх! Тобто, з одного боку, процес глобалізації на всіх рівнях сприяє розвитку людини, з іншого — відбирає в неї індивідуальне, людське. Однак, глобалізація нічим не загрожує там, де національна мова і національний продукт переважають в інформаційних обмінах (Чередниченко, 2007).

Розвиток інформаційних технологій робить нас ближчими один до одного, збільшує наші знання. І використовувати набуті знання нам допомагає насамперед наша мова, тобто процес обміну думками, спілкування один з одним за допомогою тих же новітніх засобів комунікації. Тому питання створення багатокультурного та багатомовного єдиного простору, яке постало на теренах сучасної Європи, допомагає людині не тільки набути нових знань, нового досвіду, а й не втратити свого власного “я”. Однак хоча “глобалізація світових процесів сприяє взаємодії і зближенню концептуальних і мовних картин світу, кількісні зміни, що виникають внаслідок взаємопроникнення та заповнення культурних елементів, можуть викликати якісні зрушення як у концептуальній, так і в мовній картині світу. Ці процеси не можуть призвести до їхнього повного нівелювання. Інакше кажучи, “навіть чи людство колись користуватиметься лише однією мовою”, як наголошує академік О. І. Чередниченко (2003), продовжуючи розробляти теоретичні засади сучасного комунікаційного простору.

Що зумовлює вибір мови у процесі спілкування? У сучасному світі існують дві взаємопротилежні мовні тенденції: рух до єдності та пошук самосвідомості. Як зазначає О. І. Чередниченко у своїй монографії “Про мову та переклад” (2007), “в інформаційному суспільстві, до якого поступово переходить людство, питання ролі мови як основного засобу соціальної взаємодії, мовної ситуації та взаємовпливу мов набувають першорядного значення. Соціальна взаємодія стає здебільшого мовною взаємодією і здійснюється через тексти, які породжуються і сприймаються особистістю (додамо — сприйняття відбувається шляхом безпосереднього спілкування та засобом перекладу). Попередній досвід показує, що плуралізм мов, якими користуються національні спільноти, не є нездоланною перешкодою для

політичних, економічних та культурних обмінів. Навпаки, відбуваються їхнє розширення та прискорення внаслідок глобалізації світових процесів та інформаційного простору”.

Політичний і технологічний прогрес останніми роками привів до майже стовідсоткової свободи слова. Супутникові комунікації та мережа Інтернету зруйнували бар'єри у людській комунікації за допомогою техніки. Економічна глобалізація досягла межі, на якій різні компанії, пов'язані за допомогою Інтернету, можуть працювати в різних частинах світу, вигідно використовуючи різницю у часі. Розвиток туризму, продукування масової продукції і масової культури — все це є зростаючим прагненням до більшої єдності в новітніх інформаційних технологіях і засобах їх застосування, а також на основному векторі комунікації — у мові — відповідно будь-яка отримана інформація має бути зрозумілою для всіх членів суспільства, тобто потребує часткового чи повного перекладу.

Як уже зазначалося, у сучасному світі дуже важливо володіти не лише найпоширенішою мовою світу, а й знати інші іноземні мови. Хоч як це парадоксально, ця потреба відчувається людьми, рідна мова яких належить до так званих основних, тоді як у маленьких країнах, де національною мовою не розмовляють за межами країни, завжди була потреба володіти іноземними мовами. Для жителів таких країн природно розмовляти однією або кількома мовами, оскільки вони не мають іншого способу доступу в широкий світ. І навпаки, великі країни з великим лінгвістичним потенціалом демонструють значно менший інтерес до вивчення інших мов. Вважається більш можливим варіант, що в країні цінуватиметься вивчення другої мови, якщо:

- на її території існують національні меншини;
- це — маленька країна, яка не є ізольованою як територіально, так і політично;
- населення її країн-сусідів розмовляє іншою мовою;
- її власна мова не дуже поширена і не є засобом міжнародного спілкування;
- її експортна й імпортна торгівля становить значну частку ВВП;
- її туристичний бізнес становить значну частину іноземних інвестицій та надходжень.

У країні більше цінуватимуть добре володіння певною іноземною мовою, якщо ця мова:

- широко застосовується як засіб міжнародного спілкування;

- є мовою країни (або країн), з якими відбуваються активні відносини (міжлюдські, економічні, культурні, освітні тощо);
- має позитивний імідж у світі, тому що:
 - 1) асоціюється у людей із соціально-культурними цінностями, які викликають захоплення;
 - 2) асоціюється у людей з таким ступенем розвитку, який хотілося б наслідувати.

Однією з основних проблем, пов'язаних з вивченням мов, є проблема надання офіційного статусу всім мовам країн ЄС — від найбільш до найменших, виходячи з того принципу, що не можна приймати закони, які впливають на життя громадян, якщо люди їх не розуміють. Навіть з 25 країнами-членами вартість перекладу та витрат на інші мовні засоби становить третину всіх витрат бюджету ЄС. З приводу останнього: більш ніж половина нових управлінських місць, створених в європейських установах, пов'язана з мовами.

Крім цього утилітарного аспекту, вивчення мов має важливий соціально-культурний компонент. В усе більш однаковому світі культурне розмаїття стане важливим засобом збереження людських цінностей. Вивчення мови означає вивчення того аспекту, як стати ближчими до інших. Вивчення іноземної мови означає озброєння самого себе інтелектуальними засобами для зустрічі з реальним і невідомим, а також особисте збагачення через знайомство з іншими культурами та їх світосприйняття через призму мови. Вивчення мови також означає боротьбу з неосвіченістю та безкультур'ям, в основі яких лежить нетерпимість та расизм, зверхність щодо інших людей та національностей та оцінка їх меншовартості. Тому мовна політика Ради Європи зосереджується на трьох основних принципах:

1. Вивчення мов — універсальна потреба і право кожного.
2. Це процес, який триває упродовж всього життя.
3. Ті, хто вивчає мови, їхні інтереси і потреби спрямовані на задоволення потреб суспільства.

Відтак сформульовано основну мету — розвивати у тих, хто вивчає іноземну мову, міжкультурну комунікативну компетенцію як складову професійної діяльності людини, адже “професійно орієнтована міжкультурна комунікативна компетенція — це навички і вміння, які забезпечують кваліфіковану професійну діяльність у приватній, суспільній, професійній та освітній сферах спілкування в багатонаціональному суспільстві іноземною мовою, а також невербальними (формули, графіки, жести, міміка) засобами спілкування у контексті

цільової культури. Модель формування професійно орієнтованої між-культурної комунікативної компетенції, сформульована Н. С. Ждановою на XIII Міжнародному конгресі викладачів німецької мови (Грац, 2005), включає до діяльнісної компетенції такі взаємопов'язані типи компетенції: іншомовну комунікативну компетенцію, соціокультурну компетенцію, фахову компетенцію, навчальну компетенцію, методичну компетенцію. З огляду на процес вивчення іноземної мови — оволодіння навичками говоріння та розуміння — як провідні варто розглядати насамперед соціокультурну та іншомовну комунікативну компетенції.

Іншомовна комунікативна компетенція — це сукупність навичок, умінь та знань, яка дає змогу навчатися, працювати і спілкуватися у багатонаціональному суспільстві і досягти у рівноправному діалозі взаєморозуміння та взаємодії з представниками інших культур. Така компетенція реалізується завдяки розвитку навичок та вмінь в основних видах мовленнєвої діяльності, що охоплюють рецепцію, продукцію, інтеракцію та медіацію і реалізуються як у письмовій, так і в усній формах. Вони формуються, розвиваються й удосконалюються у межах повсякденного життя та в межах професійно зорієнтованих ситуацій. Розвиток іншомовної комунікативної компетенції забезпечує можливість удосконалити свої вміння в читанні, аудіюванні, письмі та говорінні для вироблення навичок роботи з інформацією текстів різних типів з будь-яких джерел на основі вже набутих знань про світ, вибирати, аналізувати й систематизувати, добирати, передавати й перекладати інформацію. Окрім того, вона допомагає на основі здобутої інформації формувати власну думку (не для перекладацької професійної діяльності), обґрунтовувати її і давати необхідні пояснення, розпізнавати наміри повідомлення, які відповідають певним різновидам текстів з їх граматичними структурами і правилами, розуміти й переносити їх на адекватні ситуації або перекладати ці тексти за нормами цільової мови.

Соціокультурна компетенція — це вміння і готовність застосовувати сукупність соціолінгвістичних, соціопсихологічних, країнознавчих та міжкультурних знань для досягнення порозуміння між особами або групами, які є представниками різних соціумів, мовними засобами та в межах соціокультурного контексту однієї із сторін. Слід наголосити, що ця компетенція насамперед сприяє розумінню спільного й відмінного між культурами, допомагає розпізнавати упередження та позбуватися їх, сприяти толерантності, створювати основи для

міжкультурних обмінів і допомагати діяти свідомо й відповідально як у власному суспільстві, так і в аспекті міжнародних зв'язків. Вона також сприяє формуванню цінностей і норм поведінки, які посилюють прагнення і здатність до відповідальності за особисту діяльність (інтерес до інших, здатність до проникливості та симпатії, сміливість у висловленні власної думки, готовність брати на себе відповідальність, здатність до співпраці).

Таким чином, вивчення іноземної мови повинно поєднуватися з соціально-культурним аспектом і відображати якомога точніше соціальні, економічні та культурні реалії країни мови, що вивчається. Навчання іноземних мов має бути пристосованим до можливості спілкування і використання будь-якої іноземної мови як робочого інструменту, який використовується на кожному кроці і без якого не може функціонувати будь-яке “виробництво” спілкування (комунікація у різних сферах людського буття). А вивчення іноземної мови, як відомо, не лише збагачує кожную особистість, розширюючи її кругозір, а й підкреслює її індивідуальність і служить передавачем інформації як про себе, так і будь-якої різносторонньої інформації, проте вже за допомогою засобів іноземної мови. Тобто існуючі у мовознавстві часткові функції мови (Кочерган М. П. “Вступ до мовознавства”, 2000) — інформативна та референтна, тісно пов'язані з основними функціями мови — комунікативною та когнітивною, проте, коли за їх допомогою реципієнт отримує інформацію (інформацію про рідну країну комуніканта, її історію, її людей, про її економічний розвиток, про набутий життєвий досвід комуніканта, про його друзів, про улюблені заняття, відбувається обмін власними думками з того чи іншого питання), яка може передаватися реципієнту (як засобами іноземної мови, так і засобами рідної мови реципієнта, яка для комуніканта все-таки є іноземною), то реципієнт, по-перше, за допомогою отриманої інформації збагачується духовно, по-друге, зберігає нову інформацію, якою в подальшому може скористатися і в професійній діяльності, і в процесі спілкування з іншими комунікантами. Безперечно, можна вважати, що спілкування іноземною мовою на будь-якому рівні міжособистісного спілкування розвиває ще одну функцію мови — інформаційну. Звернемося до “Словника іншомовних слів” (1985), де зазначено, що “інформація (від лат. *informatio* — роз'яснення) — 1) повідомлення про щось; 2) відомості про навколишній світ, процеси, які в ньому відбуваються, про події ситуації, чийось діяльність, що їх сприймають людина та живі організми, керуючі машини та інші системи”. Як ба-

чимо, у цій словниковій статті чітко розкривається семантика апелятива “інформація” як поняття, яке за своєю суттю завжди було посередником-перекладачем повідомлень тією чи іншою мовою.

Турбота про збереження та захист лінгвістичної спадщини (чому сприяє перекладацька діяльність насамперед) і культурного спектру Європи як джерела взаємного збагачення і сприяння широко-масштабній багатомовності є принциповими цілями лінгвістичної політики Європи. Як лінгвістична диверсифікація, так і лінгвістична спадщина зумовлені об’єктивними чинниками сучасного суспільства. І хоча, на перший погляд, ці дві тенденції здаються взаємовиключними, в сьогоденному складному світі вони є нерозривно взаємопов’язаними. Однак вони різняться ступенем суспільної свідомості щодо своєї важливості. У тому, що стосується високого рівня користування інтернаціональним засобом спілкування, ця свідомість здається добре визнаною. Тож перед нами лежить довгий шлях до того, що людина повинна усвідомити, — знання інших мов є дуже важливим пунктом її життєдіяльності.

Застосування теорії на практиці — довготривалий процес, який потребує багатьох гравців, великої кількості теоретичної та практичної роботи, твердої політичної волі та ресурсів. Лінгвістична диверсифікація, таким чином, стає неможливою без подальшого міжнародного співробітництва. Рада Європи сприяє цьому процесові не тільки на власних теренах, а й на території Східної Європи. У “Рамковій програмі з німецької мови для професійного спілкування для вищих навчальних закладів України” (2006) чітко сформульовано завдання, зрозуміле для кожної сучасної людини європейського простору і яке має бути усвідомлене кожною молодіжною людиною нашої держави: “Геополітичне положення та сучасний економічний стан України, сусідство з Європейським Союзом, все тісніші політичні, економічні, культурні та інші суспільні контакти з усіма німецькомовними країнами, а також процес інтеграції в Європу вимагають знання іноземних мов, зокрема німецької мови як обов’язкового компонента у галузі вищої освіти”.

Відомо, що не останню роль як засіб комунікації відіграє переклад будь-якої інформації з однієї мови на іншу, бо навіть якщо людина прагне оволодіти всіма мовами ЄС, вона не зможе вивчити їх достатньою мірою і потребувати отримати ці знання за допомогою перекладених матеріалів. Та й Конституція європейської спільноти гарантує розвиток мови у кожній країні — члена ЄС. Окрім того, Конституції

кожної європейської країни зазначають, що офіційною (державною) національною мовою є мова тієї країни, яка чітко окреслена в основному законі кожної європейської країни, стверджує правознавець О. Г. Мучник, тому офіційні папери повинні бути написані, завірені та зареєстровані національною мовою кожної країни. Відповідно, той чи інший документ, що з'явився у стінах Ради Європи чи ООН, чи будь-який міждержавний договір з певною країною повинен бути перекладеним національною мовою кожної країни. Наприклад, “якщо міжнародний договір України не має автентичного тексту на державній мові України, то офіційний переклад українською мовою здійснюється Міністерством закордонних справ України... Офіційний переклад українською мовою Європейської конвенції про захист прав людини та її основних свобод (конвенція набула чинності на території України 11 вересня 1997 р.) був здійснений МЗС України 12 липня 1999 р. (Мучник О. Г., “Комментарій к Конституции Украины”, 2003).

На мою думку, варто завершити цю тему точкою зору теоретика й практика перекладу О. І. Чередниченка, що “мовне і культурне розмаїття сьогодні є визнаним багатством людської цивілізації, і саме переклад працює на його збереження. Саме переклад слугує засобом захисту національних мов і культур, даючи імпульси їхньому саморозвитку й водночас уберігаючи їх від надмірного іншомовного впливу. Тож переклад можна порівняти зі своєрідним фільтром, який пропускає все корисне і потрібне розвитку цільової мови й культури і затримує те, що може зашкодити їхній самобутності”.

Питання до лекції

1. Спробуйте проаналізувати основні тенденції розвитку сучасного мовного простору.
2. Розкрийте роль мови та перекладу в сучасному житті людини.
3. Охарактеризуйте основні засади мовної політики Ради Європи.
4. Поясніть ваше розуміння термінів “іншомовна комунікативна компетенція” та “соціокультурна компетенція” як основних чинників розвитку сучасних міжмовних контактів.

Лекція 2

Переклад як засіб міжмовної комунікації

Навчання перекладу як прагматичного процесу обов'язково включає методологію, країнознавство, мову та низку наукових дисциплін

про нього. Відомий перекладознавець А. В. Федоров наголошував на тому, що сфера “дії перекладів — величезна”, порівнював переклад з вікном в інший світ. І таке “вікно” відіграє велику роль у розбудові власної літератури, мови та культури. Сучасне функціональне перекладознавство спрямоване насамперед на врахування та задоволення потреб споживача, тобто читача або слухача, будь-яких перекладених текстів на тому чи іншому рівні людського буття. Для виконання цих функцій використовуються не тільки метафори, аналогії чи певні зображення, провадяться дискусії щодо використання тих чи інших прикладів та методів у перекладацькій практиці, щодо їх поступового й практичного використання. Окрім того, розробляються списки бібліографічних даних, які насамперед вказують на доступні джерела, які можна застосовувати у перекладацькій практиці (укладаються електронні словники за допомогою цифрової техніки).

І донині переклад залишається важливим засобом спілкування між людьми, народами та їхніми культурами. Особливість такого спілкування полягає в його опосередкованому характері. Якраз переклад, передусім письмовий, використовувався і використовується як канал книжного або літературного обміну між народами, котрі розмовляють різними мовами. Завдяки перекладу відбувається діалог літератур і в ширшому розумінні — діалог культур та обмін їх здобутками.

Можливість успішно використовувати й реалізовувати комунікативну функцію перекладу тривалий час заперечувалася. Так, відомими є сентенції щодо перекладу — “переклад — килим навиворіт” (Сервантес), “перекласти — зрадити” (Італія), “переклад — невірна красуня” (Франція). Проте це не завадило перекладові відіграти визначну роль у розвитку світової цивілізації і таким чином спростувати існуючу думку щодо неперекладності першотвору. Найдавнішими перекладами, що були письмово зафіксовані та збереглися до сьогодні, є вавилонський переклад шумерського епосу “Гільгамеш”, а також перекладені тексти документів із бібліотеки асирійських царів у Ніневії, які датуються II тисячоліттям до н. е. Переклади Біблії, античної філософської та художньої літератури, середньовічних трактатів та епосу, творів Відродження, Просвітництва й Романтизму органічно увійшли до скарбниці світової літератури, збагативши її культурними внесками різних народів.

Перекладач на сучасному розвитку суспільства відіграє роль комуніканта особливого гатунку — він розкриває, або передає, інфор-

мацію, необхідну іншим. Перекладач отримує інформацію і водночас не є її одержувачем чи адресатом, хоча передає її далі, не будучи відправником. Обов'язок, чи професія, мостобудівника, або посередника (Sprachmittler — Reiß K., Vermeer H. J. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie, 1991), від одного комуніканта до іншого зобов'язує перекладача щоразу грати ту чи іншу п'єсу, проте іншою мовою. Він є актором у мовному спілкуванні між носіями двох мов, які насамперед хочуть порозумітися, тому перекладач змушений грати роль за всіма правилами мистецтва міжмовної комунікації. Ф. Рюккерт писав, що мистецтво перекладу полягає в тому, щоб перекласти по-справжньому те, чого насправді інші не розуміють (“*Der Übersetzung Kunst, die höchste dahin geht zu übersetzen recht, was man nicht recht versteht*”). Ганса Хоніг (1995) зазначає, що “місток перекладу поєднує дві різні культури та мовні спільноти і дає можливість вільного обміну словами та думками. Міст служить для того, щоб мати змогу транспортувати без проблем тексти з одного боку в інший” (*Die Brücke des Übersetzers verbindet 2 unterschiedliche Kulturen und Sprachgemeinschaften und ermöglicht so den freien Austausch von Wörtern und Gedanken — Die Brücke dient dazu, Texte problemlos von der einen Seite auf die andere zu transportieren*), а П. І. Копанєв (1986) наполягає на тому, що об'єктом діяльності перекладача є мета та ідея безпосередньої міжмовної комунікації, яка здійснюється ним як лінгвістична акція у процесі пошуку еквівалентів, або відповідників. Якщо мовознавці вивчають структуру, систему та функціонування мов у синхронії та діахронії, досліджуючи їх як струни якогось музичного інструмента, то вони не повинні грати на них, на цих струнах, а перекладач як майстер слова, оратор та актор підключається до міжмовної комунікації, хоч не грає першу скрипку в цьому тріо, щоправда, без такого “скрипаля” не можуть порозумітися інші учасники комунікативного акту. Будучи учасником міжмовної комунікації, перекладач застосовує теоретичні знання з мови, виступаючи в цьому випадку “прикладним” лінгвістом, використовуючи набуті знання на практиці. Тому перекладач повинен грати на музичному інструменті, тобто мові, користуючись набутими граматичними та лексичними знаннями як комплексним поєднанням форми та змісту. Окрім того, що перекладач повинен гарно володіти мовою як рідною, так і іноземною, розуміючи, що багато слухачів у майбутньому (якщо говорити про усний переклад) вільно володітимуть мовою і тому зможуть порівнювати передану інформацію перекладачем з мовою тексту-оригіналу. Тобто в цьому разі ми не можемо стверджу-

вати, що роль перекладача в цьому процесі комунікації нівелюється, навпаки — перекладач повинен продемонструвати те, що у своїй професії він може виконувати “вищий пілотаж”, що у своїй професії він є справжнім майстром слова, що він володіє однаково обома мовами та акторськими здібностями, завдяки яким він є активним учасником процесу спілкування та порозуміння між людьми, який ми окреслимо як знак тріади — адресант ↔ передавач (посередник) ↔ адресат, тобто переклад можна розглядати як комунікативний процес, у якому беруть участь три основні учасники, а саме відправник (адресант) вихідного тексту, перекладач та одержувач (адресат) кінцевого тексту, причому останній може бути як індивідуальним, так і колективним.

Особливість перекладацької інтерпретації полягає в тому, що вона оперує елементами двох систем контексту (мови-оригіналу та мови-перекладу), зіставляючи їх, а інколи й протиставляючи. Якраз у процесі зіткнення таких двох систем криється головна проблема перекладу, оскільки ані перша, ані друга з них не обмежуються контекстом мовного повідомлення. Норма оригіналу визначається насамперед нормою культури, до якої він належить. Тож мовний контекст не може розглядатися окремо від контексту культури.

Норма оригіналу є першою, попередньою нормою перекладу, яка певною мірою суперечить його кінцевій нормі. Остання визначається контекстом культури, у якому функціонує переклад. Суперечності, що виникають у плані сприйняття первинної норми, зумовлюються розбіжностями між двома культурами, а також між двома мовами. Ці суперечності мають розв’язуватися через посередницьку інтерпретаційну діяльність перекладача. Професійна компетентність перекладача зумовлена не лише його двомовністю (білінгвізмом), а подекуди й полілінгвізмом (якщо брати до уваги вживаність у низці європейських мов великої кількості англіцизмів чи американізмів), а й обізнаністю як із власною культурою, так і з культурою, до якої належить оригінал того чи іншого тексту. Власне кажучи, одне не існує без іншого.

Проблема функціонування перекладів тісно пов’язана із соціально-історичним контекстом засвоєння іншомовної літератури, який водночас є одним з чинників багатоваріантності перекладів. Цей фактор впливає на процес перекладу не безпосередньо, а через інтерпретативну позицію перекладача, яка зумовлена його загальним світоглядом, а також належністю до того чи іншого методу або напрямку в мистецтві. Оцінка варіантів перекладу одного твору, зроблених

у різні часи різними перекладачами, має ґрунтуватися на суворому додержанні принципу історизму. Інтерпретативна позиція перекладача визначає індивідуальний стиль перекладача, який виявляється не тільки при порівнянні перекладу з оригіналом, а й при зіставленні кількох його перекладів, що належать перу різних перекладачів. Таке зіставлення дає змогу висвітлювати діалектичне співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в перекладі, розрізнити риси, притаманні оригіналові і його авторові взагалі, і ті, що привнесені перекладачем як суб'єктом творчого перекладацького процесу. Воно також дає можливість виявити зміни такого співвідношення залежно від літературного жанру.

Поняття індивідуального стилю перекладача не слід трактувати так само широко, як поняття стилю оригінального автора. Перше залежить від другого і це закономірно впливає з необхідності домінування стилю оригіналу над стилем перекладу, надто при застосуванні реалістичного методу. Виходячи з усталеного розуміння літературного стилю, індивідуальний стиль письменника можна визначити як певну систему художньо-образного відображення дійсності, котра охоплює художній зміст, виражений словесними засобами. Що стосується індивідуального стилю перекладача, то він перебуває під постійним впливом змістової форми оригіналу і має підпорядковуватися передаванню певного ідейно-естетичного змісту, тому може варіюватися тільки в певних межах. Звичайно, творче сприйняття оригіналу і, як наслідок, багатоваріантність його перекладу в мові перекладу зумовлюються не лише позицією перекладача, а, наприклад, складністю самого об'єкта перекладу, його мовною структурою, яка визначається текстовими та позатекстовими зв'язками елементів першотвору. Виявлення суттєвих для змісту першотвору зв'язків його елементів безпосередньо пов'язане з проблемою контексту.

Розуміння та сприйняття іншої культури дає змогу правильно зрозуміти факти культури, девербалізувати їх і подати в новій словесній оболонці, пристосувавши до норм вторинної культури. Отже, кінцева норма перекладу потребує відповідної адаптації його первинної норми до потреб вторинної культури. При цьому вона не виключає певної руйнації норм цієї культури. Але така руйнація має розглядатися не як шлях до знищення, а як спосіб збагачення вторинної культури. Якщо ретроспективно поглянути на перекладацький процес, то можна пересвідчитися, що з часу перших перекладів Біблії руйнація

усталених норм і канонів сприяла збагаченню цільової культури та її мовної форми.

Якщо ми говоримо про посередницьку місію перекладу, то звичайно вживаємо метафору, оскільки посередником у міжмовному і міжкультурному спілкуванні завжди був і буде перекладач. Від його професійної компетентності залежить, наскільки успішним (чи неуспішним) буде це спілкування. Від типу стосунків між усіма учасниками перекладацької комунікації залежатиме сприйняття перекладеного тексту та його засвоєння у контексті іншої культури. Тип стосунків між учасниками міжмовної комунікації може змінюватися залежно від ситуації перекладу, по-перше, безпосередні персональні відносини (усний послідовний переклад, пряма співпраця між автором та письмовим перекладачем); по-друге, опосередковане персональне спілкування (усний синхронний переклад, непрямі контакти між автором, перекладачем та замовником письмового перекладу); по-третє, позаперсональні відносини (більшість видів письмового перекладу, за яких учасники процесу віддалені один від одного в часі та просторі).

Посилаючись на наукові розвідки в галузі перекладознавства О. Каде, А. Поповича, П. Ньюмарка та ін., український науковець О. І. Чердниченко дійшов висновку, що між текстами оригіналу і перекладу встановлюються складні взаємозв'язки, опосередковані комунікативним ланцюгом, який складається з блоків автора оригіналу, перекладача та одержувача перекладу.

Блок автора-відправника вихідної інформації охоплює позамовну (реальну або уявну) дійсність, репрезентовану в тексті мовою оригіналу (позатекст), а також культурну традицію (контекст), до якої належить автор як представник певної епохи і певного соціуму. Саме вона значною мірою зумовлює авторське світобачення та стилістику першотвору. Отже, у першому блоці комунікативного ланцюга тісно поєднуються власне авторський текст, контекст і позатекст.

Блок перекладача — першого одержувача вихідної інформації має три основні складові: 1) зорове сприйняття та розуміння оригіналу шляхом його девербалізації, тобто вилучення змісту з первинної мовної форми; 2) перекодування девербалізованого змісту, тобто його вкладення у вторинну мовну форму; 3) редагування перекладеного тексту з метою якнайточнішого відтворення позатексту, стилістики оригіналу та забезпечення їх сприйняття кінцевим одержувачем. Саме на цьому етапі виробляється норма перекладу як компроміс між

первинними і вторинними мовними та культурними нормами. Норма перекладу може бути більш-менш наближеною до норми оригіналу або віддаленою від неї залежно від жанру перекладу та інтерпретаційної позиції перекладача. Повного збігу між нормами оригіналу і перекладу бути не може, так само як його практично не буває між нормою перекладу, скажімо, художнього і нормою цільової мови, адже дуже часто переклад у мовному плані виступає як засіб інновацій.

Мета перекладу як виду комунікації реалізується у третьому блоці комунікативного ланцюга — **блоці одержувача**. Останній може бути як індивідуальним, так і колективним, маючи власну культурну традицію, мову та перебуваючи в характерних для нього соціокультурних умовах. Перекладач зважає на ці аспекти, намагаючись адаптувати текст перекладу для сприйняття одержувачем — носієм певної мови і культури. Звідси ймовірність розширення тексту перекладу порівняно з оригіналом, поява описових (перифрастичних) відповідників, синонімічні та гіперонімічні заміни, антонімічний переклад, різноманітні граматичні та стилістичні трансформації тощо. Однак прагматична адаптація перекладу має свої межі, які стоять на заваді руйнації смислової цілісності та стилістичної своєрідності оригіналу. За будь-яких умов адаптація перекладу до норм цільової мови і культури не повинна спричинити спотворення концептуального змісту та жанрово-стилістичної домінанти оригіналу.

Суб'єктивно-об'єктивна діяльність перекладача як посередника у двомовній комунікації є фактором багатофункціональності перекладів, ступінь якої залежить від жанру тексту, його часових та просторових характеристик, розвитку перекладацької традиції та можливостей цільової мови і культури у процесі сприйняття перекладеної інформації. Г. Кочур зауважував, що кожна розвинена література може дозволити собі мати кілька перекладних версій відомого твору. “Звичайно, переклад тим відрізняється від оригіналу, пише він у статті “Майстри перекладу”, що оригінал існує в остаточній і незалежній формі, а єдино можливого перекладу не буває, як не буває, скажімо, єдиного виконання музичного твору: кожен виконавець надає інтерпретації власних відтінків, своєрідних рис” (“Майстри перекладу”, “Всесвіт”, 1966).

Питання до лекції

1. Охарактеризуйте функції та роль перекладу у процесі міжмовної комунікації.
2. Визначте та охарактеризуйте роль та функції перекладацької діяльності перекладача.
3. Поясніть Ваше розуміння поєднання форми та змісту в перекладі.

Лекція 3

Зв'язок перекладу з літературознавством і мовознавством

Сучасне перекладознавство є міжфаховою галуззю науки. Якщо ми говоримо про перекладознавство, то не можемо не згадати певних розділів інших сфер науки, а саме — теоретичних засад філософії, соціології, психології, логіки, естетики, країнознавства, культурології, антропології.

Наука про переклад тісно пов'язана з іншими розділами філології, а саме — з лінгвістикою (лінгвістикою тексту, семіотикою, теорією мовного акту). Вона виникла на перехресті літературознавства й лінгвістики, але не всі розділи цих двох наук мають до неї безпосередній стосунок. На сторінках багатьох наукових праць постійно велися дискусія стосовно того, до якої ж сфери філологічних вчень зарахувати науку про переклад (теоретичний аналіз щодо перекладу та перекладених текстів, рекомендації прийдешнім перекладачам є відомими ще з часів життя та перекладацької діяльності Цицерона). Отже, в 70-ті роки ХХ ст. перекладознавство виокремилось як самостійна галузь філологічної науки. Надзвичайно велике значення для побудови лінгвістичної теорії має дослідження у сфері порівняльного вивчення мов. *Компаративістика* (від лат. *comparativus* — порівняльний) — розділ мовознавства, що займається порівняльно-історичним вивченням споріднених мов. Зазвичай ці дослідження стосуються одного аспекту системи будь-якої мови: граматичної побудови, словникового складу, стилістики. Таким чином, дані порівняльного аналізу можуть бути підґрунтям для часткової теорії перекладу.

Оскільки перекладач працює над текстом конкретного художнього твору, то для нього велике значення має заглиблення в літературознавчий аналіз цього ж таки твору. Такі класичні праці, як “Із секретів поетичної творчості І. Я. Франка чи “В майстерні художника слова”

О. І. Білецького, дуже багато дають і перекладачеві, і дослідникові перекладу. Вони вчать уважно вчитуватись у текст, замислюватись над проблемами психології творчості, зважувати роль окремої деталі щодо цілого твору. Вони вчать сприймати текст на тлі всієї творчості автора в її взаємозв'язку із суспільним життям, проникати в глибини ідейно-художнього задуму письменника, розуміти багатогранність створених ним образів.

Значну допомогу перекладачеві може подати й структурне дослідження художніх творів. Єдність форми та змісту художнього твору переконливо розкривається в процесі проникнення в його структуру. На перший погляд, дрібні й малопомітні елементи художнього тексту виявляють у процесі структурного аналізу свою необхідність і значущість для створення художніх образів.

Неабияке значення для перекладача має й наука про мову художнього твору. Уважне вивчення мовного арсеналу письменника, розуміння функції тих чи інших мовних засобів у контексті його творів роблять ясними для перекладача чимало творчих завдань, підказують правильне їх розв'язання. Перекладачам і дослідникам перекладу всі ці галузі філології, їх методи та здобутки потрібно сприймати в їх взаємопов'язаності та взаємодоповнюваності. Перекладач має бути водночас і літературознавцем, і лінгвістом, бо в його праці “знімається кіно” протиставлення цих двох філологічних наук. Відійшли в минуле суперечки про те, до якого “відомства” належить наука про переклад — літературознавчого чи лінгвістичного. У наші дні дедалі більше поширюється погляд на перекладознавство як на повноправний розділ філології, який має свій предмет і методи, співвідноситься з окремими галузями наук про літературу і про мову, проте не розчиняється ні в лінгвістиці, ні в літературознавстві. Це, певна річ, не означає, що ті чи інші лінгвістичні чи літературознавчі ідеї не можуть прищепитися на ґрунті науки про переклад. Навпаки, вони можуть бути дуже корисними для її розвитку. Прикладом такої актуальності для перекладознавства наукової ідеї, висловленої свого часу без будь-якого зв'язку з перекладом, може бути положення великого українського філолога О. О. Потебні про будову художнього твору.

Уподобнюючи структуру художнього твору структурі слова, О. О. Потебня вважав, що вона складається з трьох компонентів: *зовнішньої форми*, тобто обробленого відповідним чином матеріалу мови, *змісту і внутрішньої форми*, тобто способу уявлення змісту (у поетичному творі — це образ). Ці три компоненти має оригінал,

і так само твір, що з'являється внаслідок процесу перекладу, має три відповідні компоненти. Але ставлення перекладача до кожного з них зовсім різне. Якщо — в ідеалі, принаймні, — зміст твору має лишатися незмінним, а зовнішня форма підлягає цілковитій заміні, то основною сферою застосування майстерності, здібностей, вправності перекладача залишається внутрішня форма, тобто образність художнього твору. Аналогічний процес маємо при перекладі нехудожнього твору: зміст висловлювання вихідною і цільовою мовою має бути тотожним, зовнішня форма висловлювання (звучання слів, їх порядок, притаманні їм граматичні категорії тощо) замінюється відповідно до специфіки цільової мови, а внутрішня форма слів і словосполучень трансформується таким чином, щоб забезпечити адекватний зв'язок між успадкованим змістом і новонародженою формою.

Головне завдання перекладача полягає в його здатності засобами іншої мови передати цілісно й точно зміст оригіналу, зберігаючи стилістичні та експресивні особливості мови-джерела. Під “цілісністю” перекладу розуміють єдність форми та змісту на новій мовній основі. Якщо критерієм точності перекладу є тотожність інформації, що повідомляється багатьма мовами, то цілісним (повноцінним або адекватним) можна визнати лише такий переклад, який передає ту чи іншу інформацію повноцінними мовними засобами. Іншими словами, на відміну від переказу переклад повинен передавати не тільки ту дійсну інформацію, що міститься у собі оригінал, а й те формульне наповнення (основний зміст), яке є в оригіналі. Ця вимога стосується не лише всього перекладу того чи іншого тексту в цілому, а й окремих його частин.

Поєднання форми та змісту у процесі перекладу є головною властивістю будь-якої природної мови: що б не називалося словом і його граматичною (+ просодичною) формою, все підводиться під ризик якоїсь загальної категорії — лексичної, граматичної та лексико-синтаксичної, за зовнішніми показниками, чи ознаками, в ролі яких виступають різні форманти — закінчення, суфікси, префікси, внутрішня флексія, чи інтерфікси, просодія тощо.

До того ж перекладач повинен керуватися теорією та практикою семантизму — граматичного та лексичного — в обох мовах, з якими він працює. Значущість першого гарно продемонстрував академік Щерба, який побудував відому фразу: *“Глокая кудра штеко будла-нула бокра и кудрячит бокрѣнка”* (для німецької мови схожу фразу утворив Р. Карнап: *“Piroten karulieren elastisch“*). У цьому реченні

повністю відсутня лексична семантика, існує лише граматична та її зовнішня форма — закінчення *-ая, -а, -о, -нула, -ит, -енка*. Іншим прикладом може послужити невеликий фрагмент з роману Л. М. Толстого “Анна Кареніна”, який використав той же Щерба. Він поставив усі слова у початковій формі, проте за тим же порядком, що й письменник: *молодой, баба, работать, легкий, веселый, ловкий (Молодая баба работала легко, весело и ловко)*. Проте експеримент мовознавця на практичному занятті зі студентами виходив лиш тоді, коли їм були запропоновані зовнішні форманти: *-ая, -а, -ла, -о*. Оттоді студенти змогли відтворити текст Толстого. Науковець перефразував відомий вислів О. Суворова: “*Лексика дура, а граматика молодець!*”

Проте лексика у перекладі теж не може виступати в ролі другорядного чинника. Тим паче, що на початковому етапі у мовах існують лексичні категорії, на базі яких розвиваються граматичні категорії. Цей початковий стан мов не втрачає свого значення й нині. Зазвичай, як приклад, подається така фраза, яка підкреслює важливість лексичного семантизму: *Дитина — спа — кім — широк — розчин — вікн (Дитина спала у кімнаті з широко розчиненим вікном)*. Як бачимо, від граматики тут зберігається лише порядок слів у реченні, який може бути змінений будь-коли і будь-ким.

Можна навести ще декілька прикладів з підручників стосовно семантизму. Наприклад: *Розумний сніг дивився в очі. Тривалий вітер читає полярні апельсини*. Прочитавши ці два два речення, можна побачити, що тут продемонстровано лексичний та граматичний семантизм, тобто можливість підведення слів + форми під категорію — лексичну та граматичну, проте логічно завершеними фрази тут не вдалися. Іншими словами, такий “мовний сюрреалізм” потребує насамперед пояснення — у цих реченнях відсутня найважливіша властивість природної мови — семантична валентність слів, тобто провідний рівень мови, якому так чи інакше підпорядковані всі інші рівні мови, тому в наші дні Щерба вигукнув би: “Семантика — молодець!”

Перекладачі, як і всі інші учасники комунікації, оперують головними семантико-структурними типами слів, соціально-ноотичний (розумовий) простір яких найкраще визначив В. В. Виноградов. Він вирізняє такі категорії:

- а) слова-назви, які володіють чітко вираженою номінацією. Вони називають предмети, процеси, властивості, ознаки, числові зв'язки та відношення речей, їх ознак та процесів дійсності і за-

стосовуються з ними, вказують на них, позначають їх (іменники, прикметники, числівники, дієслова, прислівники). До цієї ж категорії належать слова, які виступають у ролі їх еквівалентів, тобто є їх замісниками, а саме — займенники. Слова-назви утворюють базу синтаксичних одиниць та єдностей (слово-сполучень та речень) і фразеологічних одиниць. Вони виступають головними членами речення, до того ж, кожне з них може утворювати повний вираз. Слова-назви утворюють предметно-смысловий, лексичний та граматичний фундамент мовлення;

- б) їм протистоять службові слова, які не мають номінативної функції, ніяк не пов'язані між собою і опосередковано через слова-назви співвіднесені зі світом, тобто зі світом мовних та позамовних реалій. Ці слова відображають абстрактні у побудованому виразі відносини між словами-назвами — причинні, часові, просторові, цільові та ін.;
- в) між цими двома пунктами проміжне становище займають модальні слова (деякі дієслова та частки). Вони не мають номінативної функції як перші лексичні одиниці, проте є більш лексичними, ніж лексичні одиниці з другого пункту, тобто мають лексичне значення, яке дає їм змогу виражати певну наближеність мовлення до реалій. І в цьому значенні вони частково зближуються з формальним значенням способу дієслів, утворюючи разом з останніми категорію модальності речення;
- г) за сторінками словників, та й мови взагалі, опиняються слова насправді суб'єктивних, емоційно-вольових висловлювань, які є ближчими до експресивних жестів. Вони виражають емоції, настрої та вольові виявлення суб'єкта, проте не позначають їх і не називають. У тексті вони виступають як еквіваленти речення і тому становить для перекладача цікаву проблему (вигуки та частки). Перекладач не повинен їх перекладати (якщо ми говоримо про усний переклад), а за допомогою своєї акторської майстерності передати чи донести емоційне забарвлення фрази комуніканта реципієнтові або ж принаймні, прокоментувати (напр.: *Oh, wir werden mal sehen!* Перекладач: “*Ми побачимо!*” (тяжко зітхнув пан Б.).

Частини мови — продукти та засіб категоризації дійсності, які створюють її глибоке та чітке відображення: світ предметів передається іменниками, світ властивостей, ознак, оцінок — прикметниками,

світ дій, процесу, стану — дієсловами, світ різних обставин — прислівниками, числові відношення — числівниками, а система відносин та зв'язків між вищезгаданими — прийменниками та сполучниками. Між іншим, кожна частина мови сприяє комунікації і виконує лише свою функцію, проте всі вони становлять всю реальність, представлену лексичним, морфологічним і синтаксично-інтонаційним семантизмом мови. Так, німецькі стилісти порівнюють мову з лісом: іменники — це дерева, а дієслова, прикметники, прислівники, числівники — підлісок та все живе в лісі. Проте без перших не було б лісу, а без других не змогла б існувати така повноцінна сукупність, як ліс.

Серед частин мови лише іменник володіє повноцінною семантикою. Відповідно до діячності *мова* — *мовлення* спостерігається така ієрархія: у системі мови всі частини мови так чи інакше, тобто безпосередньо та опосередковано, реалізують те, що закладено в семантиці іменника. Тому, що він узагальнює весь світ знань, відчуттів, уявлень, розуміння людиною дійсності, а в системі мовлення важливим є дієслово, тому всі частини мови, в тому числі й іменник, так само поповнюють та доповнюють семантику дієслова, виконуючи при цьому підрядну функцію за допомогою морфологічних зв'язків і відношень, флективних та нефлективних, як і за допомогою семантичного словосполучення.

Питання до лекції

1. З якими іншими галузями науки тісно пов'язане перекладознавство.
2. Яке значення має структура художнього твору для перекладу?
3. Як ви розумієте лексичний та граматичний семантизм тієї чи іншої мови та його роль у перекладацькій діяльності?
4. Назвіть головні семантико-структурні типи слів будь-якої мови і поясніть важливість тієї чи іншої категорії у процесі не тільки оволодіння мовою, а й у процесі здійснення перекладу.

Лекція 4

1. Переклад, його типи та види і перекладацька діяльність

Перекладознавство (у світовій лінгвістиці ще існує термін транслатологія) як галузь наукового дослідження є відносно “молодою” дисципліною, історія дослідження якої налічує приблизно 30 років.

Ця дисципліна завдячує своїй появі насамперед розумінню комплексного перекладацького процесу та дидактичних концепцій перекладу, що сприяє впровадженню її теоретичних засад на практиці. Сучасне функціональне перекладознавство спрямоване насамперед на врахування та задоволення потреб споживача, тобто читача або слухача, перекладених текстів.

Що ж є предметом перекладознавства? По-перше, **переклад** розглядається як **процес**, тобто спроба відтворення у формі моделі, окрім того, він поділяється на так званий частковий процес, а саме — **розуміння вихідного тексту** (тексту мови-оригіналу), передача сприйнятої й необхідної інформації, формулювання, або відображення, кінцевого результату тексту. По-друге, **переклад** розглядається, з одного боку, як **продукт**, тобто мовний текст, який виник на базі вихідного тексту. Цей продукт як кінцевий завершений текст з'являється на базі порівняння відповідної вихідної мови (мови-оригіналу) та цільової мови (мови-перекладу), тобто з тією, якою зроблено переклад. З іншого боку, цей кінцевий продукт розглядається як основа перекладацько-критичної оцінки як самим перекладачем, так і читачем чи слухачем. По-третє, перекладацька діяльність тісно пов'язана з використанням загальновідомих технік перекладу, стратегій вирішення проблем у перекладі, методами перекладу, які насамперед є дидактично один щодо одного.

Переклад можна визначити як збереження змісту повідомлення при зміні його мовної форми. Таке визначення цілком задовільне, коли ми маємо на увазі найдавніший тип мовного спілкування за допомогою перекладу, а саме — *усний переклад* висловлювань представників різномовних племен у ті віддалені часи, коли ще не існувало писемності. Після виникнення писемності розвивається *писемний переклад* (термін В. В. Коптілова) або письмовий переклад (термін О. І. Чередниченка), у якому враховується не тільки зміст повідомлення, а й певні особливості вираження цього змісту.

У наші дні усний переклад продовжує існувати у форматі так званого *синхронного перекладу* (одночасного). Перекладачі-синхроністи обслуговують міжнародні конференції та симпозіуми, дипломатичні переговори. Вони перекладають наукові доповіді та політичні виступи паралельно з їх виголошенням рідною мовою автора. Окрім того, існує усний переклад з аркуша та послідовний усний переклад.

Проте, на думку відомого українського перекладача В. В. Коптілова, основним типом перекладу в наш час є *переклад писемний*. Поряд

із традиційними перекладами, які виконуються людьми, у середині ХХ ст. виник *переклад автоматичний* (машинний). Цей переклад здійснює комп'ютер на основі складеної для нього програми. Втім, комп'ютер може перекладати порівняно нескладні тексти зі спрощеною граматикою та стандартизованим словником. Слова в таких текстах не повинні мати подвійної семантики, тобто переносного значення, тому автоматичний переклад творів художньої літератури неможливий. Проте переклад науково-технічної літератури виправдовує себе в основному великою швидкістю, з якою його здійснює комп'ютер. Оскільки цей вид міжмовного посередництва поки що має обмежене (за жанрами перекладу) застосування і все-таки потребує участі людини, редактора-перекладача, у донесенні відтвореної інформації до кінцевого адресата. Отже, і в цьому випадку без компетентного перекладача обійтися важко, особливо тоді, коли переклад призначається для колективного одержувача.

Інші види писемного перекладу характеризуються насамперед жанрово-стильовими різновидами текстів-оригіналів. Вирізняють переклад *офіційно-ділових* текстів, *наукових* творів, *науково-технічних* текстів, *газетно-інформаційних* повідомлень та *публіцистичних* творів. Особливо складним і водночас творчим, є переклад художніх творів.

Серед численних галузей науки про переклад насамперед виокремлюємо *загальну теорію перекладу*, яка досліджує універсальні закономірності збереження вираженої засобами однієї мови інформації при її передачі засобами іншої мови. Загальна теорія перекладу, спираючись на поняття структурної лінгвістики і теорії інформації, розглядає переклад як міжмовну комунікацію, а сам процес перекладу як такий, що складається з *двох основних етапів* — *аналізу* (розуміння повідомлення) та *синтезу* (творення повідомлення). У центрі уваги загальної теорії — типи реалізації процесу перекладу, різноманітні перетворення текстів при перекладі. Отже, *категорія загальної теорії перекладу будується, по-перше, для узагальнення результатів часткової теорії, по-друге, будується на логіко-семантичній основі, яка може бути загальною для низки мов, які перебувають на одному рівні розвитку*.

Положення загальної теорії перекладу конкретизують на матеріалі двох мов, які вступають між собою в контакт у процесі перекладу, *часткові теорії перекладу*, наприклад, перекладу з російської мови

українською, з французької мови англійською. Часткові теорії перекладу аналізують лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості двох мов і виробляють рекомендації щодо найефективніших способів перекладу текстів. Таким чином, дані порівняльного аналізу можуть бути підґрунтям для часткової теорії перекладу. **Часткова теорія перекладу — це теорія, яка належить до певної пари мов.** До того ж необхідно враховувати, що комплексний характер процесу перекладу потребує комплексного зіставлення або порівняння. Для перекладача важливо співвідносити не окремі граматичні форми чи синтаксичні конструкції, а структурно-семантичні “переплетіння”, які становлять єдине понятійне ціле. Граматична конструкція без лексичного наповнення може нагадувати будь-якому перекладачеві, як і пересічному читачеві, лише залізобетонний каркас майбутньої новобудови.

З частковими теоріями перекладу взаємодіють **стильові теорії перекладу, які узагальнюють практику перекладу текстів, що належать до певного функціонального стилю.** Отже, маємо теорії перекладу наукових та технічних текстів, офіційно-ділових текстів, газетно-інформаційних повідомлень, публіцистики. Найрозвиненішою з-поміж стильових теорій є теорія художнього перекладу. Мета цієї галузі перекладознавства — виходячи з найвищих досягнень перекладацької практики — шукати шляхи подальшого вдосконалення мистецтва перекладу, всебічно досліджувати особливості творчого процесу перекладу літературних творів та розробляти принципи аналізу й критерії його оцінки.

Отже, добре знання культурних традицій та порівняння дає змогу виявити в обох мовах різноманітні відповідності, які полегшують перекладацьку діяльність, та розбіжності, які перешкоджають їй. Засвоєння розбіжностей має на меті подолання мовних перешкод чи бар’єрів, аби уникнути небажаних інтерференцій та буквалізмів, які можуть спричинити непорозуміння.

Опанування норм вихідної та цільової мов сприяє виробленню умінь легко змінювати код усного та письмового висловлювання і застосовувати різні типи лексико-граматичних трансформацій з метою збереження норми цільової мови.

Стосовно лексичного рівня перекладачеві треба знати, де і як застосовуються такі можливі трансформації, як: рекатегоризація, тобто зміна морфологічної категорії слова; синонімічна заміна, гіпонімічна заміна (трансформація конкретизації); гіперонімічна заміна (транс-

формація генералізації); зміна причинно-наслідкових відношень (модуляція); вживання лексичних конверсивів (зокрема дієслів, що описують той самий процес або ту саму ситуацію з протилежних точок зору).

На синтаксичному рівні перекладач повинен вміти застосовувати різні способи переформулювання чи трансформації речень, а саме: зміну порядку слів; зміну суб'єктно-об'єктних відношень; заміну активного стану пасивним і навпаки; антонімічний переклад; об'єднання та роз'єднання речень; прийоми лексико-синтаксичної компресії та декомпресії. Що стосується реферативної компетенції, то очевидно, що вона є передумовою успішної роботи перекладача в конкретній галузі (технічній, юридичній, дипломатичній, мистецькій тощо). Для цього потрібні достатній фонд позамовних предметних знань і навички здобувати такі знання за допомогою різних джерел, як друкованих, так і інформатизованих. Отже, реферативна компетенція сьогодні неможлива без технічної компетенції, яка передбачає вміння користуватися різноманітними засобами добування інформації. Йдеться, зокрема, про доступ до електронних баз даних у мережі Інтернет, користування електронними енциклопедіями, термінологічними глосаріями, двомовними та багатомовними словниками, а також програмами машинного перекладу.

Переклад потребує стилістичної компетенції, яка передбачає глибокі знання мовленнєвих (або дискурсивних) жанрів та їх стилістики, адже саме від неї залежить вибір засобів вираження. Стилiстика жанру складається з певного стилістичного інваріанта, характерного для всіх текстів цього типу, допускає варіативну частину, зумовлену авторською концепцією конкретного тексту. Знання стилістичного інваріанта, або, як його ще називають, — жанрово-стилістичної домінанти, є неодмінною умовою успішного виконання перекладачем своєї місії. Кожен дискурсивний жанр має свою естетику (яка не зводиться лише до художньої естетики) і свою комунікативно-прагматичну мету, які мають бути відтворені в перекладі. Для цього потрібно врахувати і відновити в перекладеному тексті такі складові жанрово-стилістичної домінанти, як композиційна будова, лексичний та синтаксичний контексти. Звичайно, стилістична компетенція набувається у процесі практики перекладу. Тим часом курс порівняльної стилістики може допомогти розв'язанню цієї проблеми в разі, якщо увага акцентуватиметься на стильових розбіжностях двох мов

і шляхах їх подолання. Описані тут складові професійної компетенції перекладача є спільними для двох основних видів перекладацької діяльності — письмової й усної. Натомість усний переклад висуває додаткові вимоги до перекладача, пов'язані зі специфікою саме цього виду діяльності. Сукупність таких вимог, включаючи правила поведінки усного перекладача, прийнято називати деонтологією усного перекладу.

Основна відмінність між письмовим і усним перекладом полягає в тому, що останній забезпечує безпосередньо міжособистісне спілкування. Це потребує відповідних знань у галузі психології та етики такого спілкування. Оскільки в усному перекладі задіяно, окрім читання і письма, два інші види мовленнєвої діяльності, а саме слухання і говоріння, то це покладає на перекладача обов'язки сприймати і вміти розпізнавати різні типи усного мовлення, правильно артикулювати власні висловлювання, тобто дотримуватися норм літературної вимови. Отже, необхідний високий рівень фонетичної компетенції у плані аудіювання та вимовляння як у рідній, так і в іноземній мовах.

Що стосується читання і письма, то вимоги до них теж мають свою специфіку в різних ситуаціях усного перекладу. Загалом цей вид діяльності не можна уявити без застосування техніки швидкочитання і швидкозапису, які супроводжують ті чи ті підвиди усного перекладу. Наприклад, швидкочитання вихідного тексту (про себе) є неодмінним компонентом усного перекладу з аркуша і відбувається паралельно з його промовлянням цільовою мовою. Аналогічна техніка застосовується при синхронному перекладі із зоровою опорою на попередньо не перекладений текст оригіналу. Системи швидкозапису є надзвичайно корисними для усного послідовного перекладу, бо дають змогу вирішити проблему меморизації, або запам'ятовування, значних обсягів інформації, яка передається. Попри те, що такі системи спрямовані на передавання цілісних думок, а не окремих слів, і давно відомі у світі як “мови стрілок” (зокрема системи швейцарця Розана та росіянина Мін'яра-Белоручева), кожен кваліфікований усний перекладач виробляє для себе власну систему швидкозапису інформації, яка, як правило, ґрунтується на поєднанні графічних символів та скорочень слів.

Критерії перекладацької компетенції, визначені О. І. Черденченком, впливають із функцій, які виконує переклад у сучасному світі. Є підстави вважати, що цей вид людської діяльності призначений для виконання чотирьох основних функцій.

1. Переклад був і залишається потужним засобом спілкування між людьми, народами і культурами. Для забезпечення такого опосередкованого спілкування потрібно мати відповідну мовну та культурну компетенцію у вихідній та цільовій мовах.
2. Переклад є засобом передавання знань, що окреслює його когнітивну функцію. Реалізація цієї функції вимагає від перекладача володіння солідним когнітивним багажем та реферативною компетенцією у конкретній галузі.
3. Переклад створює новий текст, який входить у стилістичну систему іншої мови та іншої культури і, отже, має враховувати їх рецептивні можливості. Креативна функція перекладу передбачає стилістичну компетенцію, тобто володіння мовленнєвими жанрами і репертуаром виражальних засобів у межах окремого жанру. Саме ця перекладацька компетенція є запорукою адекватного сприйняття інформації, відтвореної засобами цільової мови.
4. До традиційних функцій перекладу, про які йшлося вище, нещодавно додалася порівняно нова функція, зумовлена глобалізацією світового інформаційного простору. Вона полягає у захисті менш поширених мов від тиску однієї або кількох глобальних мов, які прагнуть захопити інформаційний простір. Захисна функція перекладу ставить перед перекладачем суворі вимоги: чинити опір надмірному іншомовному впливові, берегти національну культурну спадщину та сприяти розвиткові і поширенню її основного надбання — рідної мови.

Можливості та перспективи машинного перекладу

Історично першим варіантом машинного перекладу варто вважати “прямий” переклад при спробі безпосередньо перекладати лексичні одиниці без допоміжних чи проміжних кроків. Зрозуміло, що цей вид перекладу себе не виправдав, не кажучи вже про повну неможливість перекладу художнього тексту. Другий етап машинного перекладу приніс його новий “непрямий” переклад, який має два різновиди. Перший метод “інтерлінгва” передбачає напрацювання своєрідних мовних універсалій, характерних для всіх або більшості мов. Цей метод теж далекий від досконалого, оскільки неможливо об’єктивно виявити притаманні всім мовам інтерлінгвальні компоненти, як це

намагався зробити відомий американський лінгвіст Ноом Хомський своєю генеративною трансформаційною граматикою. Наближеним до істини, хоча не менш складним, є так званий трансферний метод непрямого перекладу, коли подібні закономірності встановлюються на рівні двох мов. Отже, попередньо напрацьована база даних орієнтується на безпосередній переклад. Такі “модулі” можуть непогано виявити себе у процесі науково-технічного перекладу. Метою машинного перекладу, як і будь-якого перекладу, є передавання змісту, що передбачає моделювання діяльності мозку як знаряддя мислення. Звідси бере свій початок проблема штучного інтелекту. Завданням штучного інтелекту є, з одного боку, залучення машини до виконання окремих розумових операцій, з іншого — встановлення у результаті машинного моделювання певних функцій інтелектуальної діяльності людини, принципів, що лежать в основі її інтелекту. Багато систем автоматизованого інтелекту приєднують до порівняльної перекладної системи моделювання змісту тексту. Вони містять також словник для довідок редактора перекладу, У такий спосіб системи автоматизованого перекладу з'єднуються з моделювальними та експертними системами. Основною метою машинного перекладу є аналіз та синтез тексту природною мовою, тобто завдання лінгвістичної трансляції.

Як метод трансляції використовується метод контекстного фрагментування. Сам лінгвістичний транслятор є трірівневою системою: лінгвістичний процесор, що включає аналізатор та синтезатор, лінгвістична модель, що включає знання про граматику й семантику, та асоційовані процедури, що здійснюють взаємозв'язок декларативної й процедурної частини лінгвістичного транслятора. Таку структуру транслятора обрано з урахуванням можливостей його настроювання на різні природні мови, різні системи класифікації лінгвістичних кореляцій тощо.

На сьогоднішній день у світі існує безліч систем автоматизованого перекладу. Найвідомішими є японські та американські проекти. Певна робота в цьому напрямі здійснюється і в Україні. В Інституті кібернетики ім. Глушкова розроблено концепцію інтегрального словника. У Харкові в НТУ “ХПІ” створено систему ПАРС (перекладна англоросійська та російсько-англійська система) з її модифікаціями для російсько-німецького та німецько-російського, російсько-українського та українсько-російського перекладу. Систему ПАРС оснащено комплексом термінологічних комп'ютерних словників за багатьма

галузями діяльності людини. У процесі російського та українського перекладу система вирізняється такими особливостями:

- 1) одночасне використання чотирьох словників з визначенням їх пріоритетів;
- 2) переклад як усього тексту в цілому, так і його фрагмента, визначеного користувачем;
- 3) позначення багатозначних слів у тексті перекладу зірочками, що допомагає обрати з запропонованих системою найбільш адекватний перекладний еквівалент;
- 4) визначення слів, не знайдених у словниках системи;
- 5) введення нових слів та словосполучень безпосередньо з тексту словника.

Із різних систем машинного перекладу нині відомою можна вважати систему SYSTRAN, яка долучається до роботи Єврокомісії. Система працює у трьох фазах — аналіз, трансферер, синтез. Попередньо напрацьовується база даних, яка включає в себе: а) словоформу вихідної мови; б) морфологічну інформацію про флексії; в) граматичну інформацію; г) графічні коди; д) синтаксичні коди; е) семантичні коди. Пройшовши згадані три фази, на виході можна отримати більш-менш пристойний переклад науково-технічного тексту. Система вже виправдала себе значною мірою при перекладі економічних текстів (на рівні французько-німецького перекладу).

Хоча історія машинного перекладу сягає ще 30-х років ХХ ст., проте й сьогодні він мало поширений на практиці в економіці, управлінні, виробництві. Головною причиною неефективного машинного перекладу є той факт, що комп'ютер нездатний завжди “зрозуміти” текст, тому для редагування необхідне людське мислення, тобто фахівець-редактор, який зможе довести текст до адекватного рівня. Умовно можна виокремити чотири ієрархічні види машинного перекладу:

- 1) переклад слово в слово;
- 2) переклад людини за машинної підтримки;
- 3) переклад машинний за підтримки людиною;
- 4) повністю автоматизований переклад.

Отже, практика відкинула перший вид. З іншого боку, навіть все прогресуючий розвиток комп'ютерних технологій не обіцяє нам цілковито автоматизованого перекладу (причини: різноманітність синтаксичних структур, неспроможність машини “розпізнати” синтагматичні одиниці речення, багатозначність слів, як і їхні інші семантичні характеристики тощо). Проте другий і третій види навіть зараз ефек-

тивно використовуються. Комп'ютер став надійним помічником перекладача не лише тому, що в його програму можна запустити електронні варіанти словників, а й тому, що він допомагає перекладачеві зберігати ту або іншу інформацію, створюючи власний архів перекладача, який допомагатиме йому в його подальшій перекладацькій діяльності.

Питання до лекції

1. Предмет перекладознавства.
2. Що таке переклад? Ваше розуміння цього процесу.
3. Які існують види перекладу?
4. Що таке Загальна теорія перекладу.
5. Часткова теорія перекладу.
6. Сильова теорія перекладу.
7. Як ви розумієте мовну, реферативну та стилістичну компетенцію перекладача в перекладацькій діяльності?
8. Поясніть ваше розуміння перекладацької компетенції перекладача.
9. Охарактеризуйте можливості та перспективи машинного перекладу.

Лекція 5

Одномовні і міжмовні лексикографічні джерела та переклад

Перед тим як приступити до розгляду наступних питань, які безпосередньо пов'язані з мистецтвом перекладу, необхідно зупинитися на лексикографічних джерелах, без яких не обходиться жоден перекладач, а саме — словниках.

На сучасному етапі розвитку лексикографії її вплив на удосконалення писемного / письмового перекладу беззаперечний. Лексикографічна теорія насичує новими ідеями і стимулами практику створення словників, що починають свою історію з V–IV тисячоліть, і розширює масштабне поле для їх діяльності. Саме тому писемний / письмовий переклад став міцною опорою для всіх інших видів, форм і жанрів міжмовної комунікації. Тому що тут, як ніде, перекладач має всі можливості старанно добирати еквіваленти, використовуючи щоразу всі джерела — і теорію самого предмета перекладеного мовного твору, його контекст, і відповідні лінгвістичні і перекладацькі теорії, і нарешті, різноманітні словники і довідники.

У лінгвістиці вирізняють **одномовні** та **двомовні** словники, встановлюючи їх спільність і своєрідність. Тут простежується певний парадокс: лексикографія не запитує, що таке значення. Але в одномовних словниках трактують, пояснюють, тлумачать у межах тієї ж мови значення різних слів і словосполучень; у двомовних словниках на основі пояснення і тлумачення цього поняття наводяться їх іншомовні еквіваленти (тобто ці значення просто перекладаються іншою мовою). Таким чином, одномовні словники є ніби передумовою для написання двомовних словників, проте — не остаточною. Хоча начебто повинно було б бути навпаки: для однієї лексичної одиниці мови у двомовному словнику наводиться декілька значень слів мови-перекладу, але ця багатозначність є ілюзорною.

Наведені в статті словника варіанти перекладу слова майже ніколи не можуть розкрити і вичерпати всі можливі варіанти його використання. І перекладач або не знаходить для потрібного слова відповідний еквівалент, або інколи вибирає неправильний. Ось чому, перекладач-початківець, попрацювавши з двомовним словником, не повинен обмежувати себе у використанні цих словників, а продовжувати пошук, звернувшись до одномовного (як це завжди роблять досвідчені перекладачі). Справа в тому, що одномовними словниками маніфестується певна сума понять тієї чи іншої нації, їх зв'язок і взаємодія, а двомовними — лиш відповідні лексичні значення, проте іншою мовою.

Відмінність між двома типами словників наочно продемонстрував Г. М. Стрілковський, запропонувавши перекладачеві у роботі з двомовним словником фактично виконати роботу укладача одномовного словника: “Пересвідчившись, що слово є в словнику, необхідно прочитати всі наведені в словниковій статті еквіваленти і, порівнявши їх між собою, визначити, якою спільною думкою вони об'єднуються. Виявивши приблизний об'єм значення загального поняття (це майже завжди вихідна одиниця даної національної культури), можна приблизно легко прийти до конкретного значення даного слова і підшукати для цього значення необхідне слово в мові перекладу”. Наприклад, текст мовою оригіналу: *Der Tag graute, und noch immer schwang der gleissende Lichtgürtel um Berlin* (В. Kellermann. Der 9. November). *Grauen* і *der Tag* ідеально поєднуються в значенні “початок дня”, яке відображається лише в другому значенні, поданому в словнику: *grauen* — *cipimu, swimamu, civitmu*. Але й воно при перекладі виявляється непридатним. У зв'язку з контекстом перекладач розвиває

такий ланцюжок: *початок дня – настає світанок – світає*. Так само треба опрацювати слова *schwang* і *gleißend*. У словнику: *schwingen*: 1) *махати, розмахувати*; 2) *віяти*; 3) *тіпати (льон) і 1) розгойдуватись, качатись*; 2) *коливатись, вібрувати*. *Gleißend* – *блискучий, мерехтливий*. Аналізуючи варіанти перекладу слова *schwingen*, перекладач помічає, що вони об'єднані однією ідеєю періодичного руху, причому цей рух у вихідному тексті стосується до кільця вогнів *Lichtgürtel*, який до того ж і був ще й “блискучим”. Перекладач переклала не за словниковими відповідниками, а виходячи зі загального змісту по функціональній тотожності: “*Світало, а навкруги Берліна все це палахкотіло (мерехтіло) кільце вогнів (вогняне кільце)*” (переклад І. Горкіної. Москва, 1955). Слово “*палахкотіло*” включає в себе не лише тему горіння й інтенсивності світла, а й його безперервність.

Думка Г. М. Стрілковського про знаходження і використання у процесі перекладу певного інваріанта семантики слів колонки працює, що виникає при обдумуванні різноманітних варіантів значень в його (перекладача) роботі з двомовним словником, виявляється обов'язковою і при роботі з одномовним словником, хоча і тут ніби розкриваються всі контекстуальні значення слова. Але це, зрозуміло, лише в ідеальному значенні. Й однимовні словники ніколи не відображають повністю всіх значень слова в існуючих актах мовлення (думки), тому певні значення того чи іншого слова знову і знову розкриваються у комунікативній діяльності етнічної спільноти.

Це показав Л. К. Латишев на прикладі, вказавши спеціально на те, що інваріант – це абстракція, яка у перекладача маніфестується у вигляді певного почуттєвого образу або уявлення. Так, у “Великому німецько-російському словнику” за редакцією проф. О. І. Москальської про дієслово *sich ergeben* читаємо: 1) *виявлятися, отримувати, випливати, виникати*; 2) *здаватися (в полон)*; 3) *(in A.) скорятися, змирятися (з обставинами)*; 4) *(D.) присвячувати себе, віддатися (чому-небудь)*: *er hat sich dem Bücherlesen ergeben* – *він захоплено читав книги*. Звернувшись до одномовного словника “*Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*”, за редакцією Ф. Клаппенбаха і В. Штейніца, перекладач дізнається ще про одне дуже важливе значення цього дієслова: *etwas ergibt sich (aus etwas), etwas kommt zustande (als Folge aus etwas)*. Підсумовуючи усі наведені вище значення, перекладач знаходить свій інваріант: *A ergibt sich aus B* – *B є причиною виникнення A*. *Aus der Frage ergaben sich interessante Probleme* – *З (поставленого) запитання випливали цікаві проблеми. – Поставлене*

запитання допомогло відкрити ряд цікавих проблем. *Die sich daraus ergebenden Veränderungen sollen berücksichtigt werden.* — (Усі із цього випливаючі зміни повинні бути врахованими) — Усі пов'язані з цим зміни повинні бути врахованими. Ще більше можна переконатися, читаючи у словнику переклад дієслова *sich engagieren* — 1) *найматися, поступати на роботу (на службу)*; 2) *зобов'язуватися (що-небудь робити), пов'язувати себе словом*; 3) (*für Akk*) *заступитися (за кого-небудь), стати на бік кого-небудь)*. Словник за редакцією Е. І. Лисенко перекладає це дієслово так: 1) *поступати на роботу*; 2) *зобов'язуватися (що-небудь робити)*; 3) (*für Akk*) *заступитися (за кого-небудь)*. А в словнику Ф. Клаппенбаха і В. Штейніца подаються лише дві дефініції цього дієслова: *sich binden, verpflichten*. У словнику “*Langendheids Großwörterbuch*” подається лише одне значення *sich für j-n / etw. einsetzen*. Тобто, якщо ми хочемо перекласти фразу — *Der Schriftsteller soll sich in der heutigen Zeit engagieren*, — то ми робимо переклад, виходячи з контексту. *Письменник сьогодні повинен займати активну життєву позицію*. У цьому прикладі не досить чітко простежується інваріантне значення дієслова, хоча його полярні полюси певною мірою визначаються — *активно брати участь, бути зобов'язаним, бути пов'язаним*. Ці варіанти підтверджуються такими перекладами Латишева — *Die Stadt hatte sich finanziell stark engagiert; das Land war in einem Bündnis engagiert, sich außenpolitisch, wirtschaftlich engagieren, sich für die Rechte der farbigen ernagieren (bekennen, einsetzen).* — *Місто взяло на себе серйозні фінансові зобов'язання (серйозні зобов'язання у фінансуванні); країна була пов'язана спілкою (була учасницею союзу); брати на себе зовнішньополітичні, економічні зобов'язання (активно брати участь у зовнішньополітичному, економічному житті, активно займатися зовнішньополітичною, економічною діяльністю); виступати за права людини з іншим кольором шкіри.*

Сказане дає змогу перейти до типології словників та різноманітних довідників, які перекладач використовує у таких випадках: а) якщо він не знає якогось слова вихідного тексту або не зустрічав його в такому значенні; б) якщо він розуміє слово, але не може знайти йому відповідник у цільовій мові; в) якщо відповідник, який був підібраний без словника, не задовольняє перекладача і він сподівається знайти придатніший, або правильніший відповідник; г) якщо він хоче переконатися, що вибраний ним відповідник правильний.

Для типології наводяться характеристики деяких одномовних (німецьких) словників та двомовних (німецько-російських) словників,

які були укладені німецькими та радянськими (російськими) лексикографами і які були узагальнені Ольшанським у монографії “Лексикографія німецької мови” (1979), який, у свою чергу, посилається як на класифікацію словників, здійснену Л. Щербою, так і на її використання щодо лексикографії німецької мови, яка була запропонована І. В. Рахмановим.

Типологію словників потрібно поєднати із загальною класифікацією. Одномовними словниками є: **енциклопедичні словники** та **довідники, словники філологічні / лінгвістичні**, які протиставляють двомовним словникам.

I. Серед *енциклопедичних словників і довідників*, які розкривають зміст головних понять та явищ і які описують позначені об’єкти реальної дійсності, необхідно згадати найфундаментальніші. У Вісбадені в 1966 р. розпочалось видання 20-томної Енциклопедії Брокхауза та 17-те видання “Великого Брокхауза”, яке містить 250 000 слів, а взагалі 1 млн слів німецької мови. У 1971 р. розпочалося 25-томне видання “Енциклопедичного словника Мейєра”, найбільшого лексикона німецької мови ХХ ст., словниковий склад якого є, як здається, невичерпним і безмежним завдяки особливій продуктивності його словотворення. У 1972 р. почала видаватися “Лексикотека” як результат 25-річної лексикографічної роботи авторського колективу. Вона являє собою 25-томний інформаційний довідник Німеччини.

II. *Філологічні словники* можна класифікувати так:

- 1) *індивідуальні словники*, які розглядають опозицію — особа / мовна спільнота. У цих словниках характеризується мова того чи іншого автора, а також мова окремого твору: Б. Рейхель “Словник Готшеда” (Берлін, 1902); П. Фішер “Словник Гете” (Лейпциг, 1929); новий п’яти томний “Словник Гете” (видавався Академією наук НДР); Ф. Штрелке “словник “Фауста” Гете” (1891); Б. Б. Меркнер “Словник “Страждань молодого Вертера” Гете” (1958).
- 2) *словники іншомовних слів*, у яких інтерпретуються лише слова іншомовного походження: “Словник іншомовних слів німецької мови”, 9-те вид. (Лейпциг, 1965); “Великий словник іншомовних слів” (Лейпциг, 1977);
- 3) *етимологічні словники*, які розкривають походження слів, розвиток їх семантики упродовж історії мови: Ф. Клоге “Етимологічний словник німецької мови”, 20-те вид. Містить 10 000 словникових статей; Г. Пауль “Німецький словник” — 15 000

словникових статей, охоплює слова літературної мови, терміни, діалектизми, є так званим перехідним словником від Клюге до історичного словника братів Грімм;

- 4) *тлумачні словники* розкривають значення слів національної мови. Одні з них можуть охоплювати майже весь словниковий фонд мови (словники-тезауруси) і представляти фактично історію його розвитку. Фундаментальний “Німецький словник” братів Грімм, написання якого було розпочато в 1854 р., а закінчено лише в 1966 р. лексикографами НДР, досліджує походження слів і розвиток їх семантики під час розвитку історії німецької мови — від перших писемних пам’яток VIII ст. і до наших днів, тобто XX ст.

“Словник сучасної німецької мови” в 6 томах за редакцією Ф. Клаппенбаха та В. Штейніца (Берлін, 1970–1978) охоплює понад 100 000 словникових статей. Під “сучасною німецькою мовою” укладачі словника розуміють німецьке письмове та усне мовлення сьогодення, а також мову німецької літератури XIX ст. та кінця XVIII ст. У словникових статтях подаються: а) спочатку найуживаніші значення того чи іншого слова, потім менш уживані; б) спочатку конкретні значення, потім переносні, якщо можна встановити, що перші, тобто слова з конкретним значенням, є підґрунтям для інших. Проте якщо первинне значення слова застаріло на сучасному етапі розвитку мови, то на першій позиції у словниковій статті подається переносне значення. Головним завданням словника є надати словам стилістичну характеристику з точки зору семантичного поля кожного з них та визначити: а) їх стилістичну природу (книжне слово, просторічне, вульгарне); б) виразність слова (сварливе, іронічне, гумористичне, несхвальне, зневажливе); в) історичну перспективу (застаріле, нове); г) спеціальну сферу використання (наукове, технічне, канцелярське, поетичне тощо).

“Словник німецької мови” (+ 270 словникових статей з мовознавства Г. Варіга). Сучасний, гарно упорядкований довідник німецької мови за всіма аспектами, містить 220 000 словникових статей, які розкривають значення слова та показують їх вживання в усному мовленні, їх правопис, поділ слів на склади, орфоєпію та пунктуацію речення. У словнику подаються також дані про походження того чи іншого слова та їх спорідненість з іншими мовами. Широко представлена “австрійська” та “швейцарська” лексика, слова іншомовного походження, а також німецька мова науки, техніки, економіки, торгівлі.

Автор укладеного словника відійшов від традиційної методи групування слів за їх семантикою, в основному наголошуючи на контекстуальних значеннях слова. В основу словника закладено принцип дистрибуції.

“Великий словник німецької мови” в 6 томах (Дуден-словник) за редакцією Дроздовського (Маннхайм – Відень – Цюрих) містить 500 000 словникових статей, прагне розкрити семантику майже всього словникового складу сучасної німецької мови, всі її форми та варіанти функціонування на базі використання нових методів лінгвістичної інтерпретації (синхронія / діахронія, відносини адресант / адресат, активність / пасивність та ін.). Особлива увага приділяється розмовній німецькій мові та мові науки і техніки. Словникова стаття складається з таких розділів: 1) заголовна стаття; 2) орфоєпія, яка орієнтована не на сценічну вимову, а на міжрегіональний стандарт вимови того чи іншого слова; 3) граматичні дані, зокрема винятки з правил; 4) етимологія; 5) стилістичні характеристики; 6) час та ареал вживання; 7) галузь використання; 8) семантика; 9) антонімія та 10) фразеологія. Словник має широкий спектр стилістичних нюансів у характеристиці тієї або іншої лексичної одиниці, намагається подати найточніше структуру значення слова.

“Ульштайн-лексикон німецької мови” (Ф-на-М, Берлін) містить 20 000 словникових статей (частотні у вживанні слова, іншомовні слова, терміни, географічні та власні назви, абрєвіатури). З метою розкриття семантики слів використовуються дані стилістичної граматики (форми родового відмінка та інші форми морфологічного варіювання).

“Тлумачний Дуден-словник” (Великий Дуден) містить більш ніж 24 000 словникових статей та понад 1000 схем-малюнків. Завдяки чіткому та однозначному розкриттю семантики слова словник виконує такі завдання: прагне допомогти повноцінній комунікації; збільшити активний запас слів своїх користувачів як у Німеччині, та і за її межами. Словник обмежується загальним лексичним фондом німецької мови, при цьому наводяться основні значення мовної одиниці. Словникова стаття побудована традиційно. Для розкриття семантики слова наводяться вільні словосполучення. Фразеологія, яка включена до словника, отримує певну ознаку, що допомагає зрозуміти особливості вживання того чи іншого слова не носіями мови.

Особливе місце у лексикографічному розмаїтті займає тлумачний словник Франца Дорнзейфа “Словник німецької мови за семантичними групами”, який був укладений на базі ономасіологічного підходу (зміст та різні можливості його мовної інтерпретації), нараховує близько 50 000 слів та зворотів. У словнику представлені письмовий та розмовний варіанти німецької мови, діалектна, просторічна та професійна лексика. Словник поділений на 20 великих розділів: а) зовнішня природа (1–2 групи); б) загальні сторони буття (3–8 групи); в) всі дії та вчинки суб’єкта (9–12 групи); г) галузі соціального життя та культури (13–20 групи). Кожна з груп розпадається на підрозділи (приблизно 910 підгруп). Варто зазначити, що: а) названий словник враховує найдавнішу традицію укладання таких безалфавітних словників (Китай, Індія, Єгипет, Давня Греція, Давній Рим), яка була продовжена європейськими гуманістами Еразмусом Роттердамським та Яном Коменським), а також демонструє систематизацію знань у формі лексикону, яка була пізніше здійснена Френсісом Беконом, Рене Декартом, Готфрідом Лайбніцем. Франц Дорнзейф у вступному слові обґрунтовує ономасіологічний підхід укладання словника.

“Слова та звороти мови”, за редакцією Е. Агріколи, розкриває словотвірні можливості і містить понад 8000 слів та майже 150 000 словосполучень німецької мови, включає винятки та варіанти. За допомогою цього словника можна вирішити три завдання: а) поєднати граматичні правила сполучуваності слів з лексикою мови, тобто він є своєрідним “містком” між граматиною та лексикою; б) поєднати варіанти лексичного значення слова з відповідними значеннями різних зворотів; в) словник детально інформує про вживання слів у мовленні, про їх стилістичний статус.

“Стилістичний словник німецької мови” (Маннґайм) дає можливість побачити, як те чи інше слово може коректно вживатися у німецькій мові. Багаторазове можливе поєднання одного слова з іншим називається у цьому словнику “синтаксичним подвір’ям”. Словнику передують теоретичний вступ “Про стиль німецької мови”, в якому розкривається своєрідність німецької мови у процесі порівняння її з французькою, англійською та італійською мовами.

“Порівняльний словник синонімів німецької мови” (Маннґайм) демонструє узагальнені та своєрідні риси синонімів, здійснює їх дефініцію, ілюструє прикладами у контексті. Розглядаються дві групи: одні синоніми можна замінити (*warten, erwarten, harren*), інші лише умовно (*Meer, See, Ozean*). “Близькі за семантикою та визначеними

реаліями слова та словосполучення” (Маннгайм) містить 80 000 слів та словосполучень. Перші визначаються мовними ознаками (*billigen, gutheißen, bejahen*), інші — позамовною дійсністю (*Geige, Bratsche, Cello*).

“Словник синонімів. Близькі за значенням звороти німецької мови” (Лейпциг) містить слова та словосполучення, які належать до лексичного фонду німецької мови та мають синоніми. У словнику виокремлюються чотири типи синонімів: а) поняття та його відтінки; б) синоніми з поняттям як загальним та його варіантами — стилістичними, емоційними та ін.; в) синоніми, які поєднують те й інше; г) регіональні синоніми. Окрім того, вирізняються: 1) синоніми внутрішньо-стилістичні (синоніми одного й того ж стилю); 2) міжстильові (одні й ті ж синоніми з’являються у мовленнєвих актах різних стилів).

“Ідіоматика сучасної німецької мови” (Мюнхен) містить майже 8000 зворотів, має на меті як навчальні, так і наукові. У “Вступі” до словника трактується по-новому ідіоматичний матеріал, подається класифікація його розрядів та варіантів і стилістичний статус (літературний, просторічний, галузь вживання). Усі звороти поділяються на 30 семантичних груп. “Лексикон приказок” (Фрайбург) містить 35000 словникових статей, розкриває семантику приказок, їх походження та вживання, а також вказує на відмінність від прислів’їв.

“Словник поєднання та дистрибуції німецьких дієслів”, за редакцією Хельбіга та Шенкеля (Лейпциг) містить приблизно 500 словникових статей, призначений для іноземців, які вивчають німецьку мову, описує частотні та найскладніші німецькі дієслова з їх синтаксичним та семантичним оточенням. Валентність дієслова та його актанти: *Ich besuche ihn. Er legt das Buch auf den Tisch*. (обов’язкова валентність); *Er wartet auf mich* (факультативна валентність); *Wir erwarten ihn am Sonntag um 10 Uhr*. (вільне приєднання).

“Словник поєднання та дистрибуції німецьких прикметників” (Лейпциг), за редакцією Зоммерфельда та Шрайбера. У словнику описуються понад 650 прикметників, їх логічна, семантична та синтаксична валентність, подається кількість актантів, морфологічна форма і можливе синтаксичне вживання; детально розкриваються особливості семантики актантів).

“Словник німецької розмовної мови” (Гамбург), за редакцією Кюппера, є першим в історії мовознавства словником “плебісцитний словник”, у процесі укладання якого було використано, поряд з

опублікованими матеріалами, ще багато отриманої інформації з анкетування населення та листування з ними. Словникова стаття складається: 1) із заголовного слова; 2) його літературного відповідника; 3) розкриття його семантики, вказівки на час появи лексичної одиниці та ареалу поширення; 4) вказівки на джерела його фіксації. У 3 томі опубліковано дві статті автора. В одній з них подаються визначення та лінгвістичні характеристики того чи іншого шару лексики, історія його розвитку та функціонування, а також ареал його появи та використання. Предметом іншої статті є закономірності стилістики цієї проміжної форми існування загальнонаціональної мови в тріаді: літературна мова, мова повсякденного вжитку та діалекти. Словник містить 55 000 одиниць.

Варто додати, що на сучасному етапі розвитку лексикографічної думки в Німеччині існують словники різноманітного спрямування. У німецькомовних країнах ретельно й з великим успіхом укладаються нові словники з різних галузей людського знання, видаються словники як авторів минулих століть, так і лексикографів сучасності.

III. До довідкової літератури належать *двомовні словники*. Ними користуються всі, хто займається перекладом. Вони різні. Особливо важливими для перекладу є такі словники:

1. Великий німецько-російський словник за редакцією О. І. Москальської (М., 1980 (16 5000)).
2. Німецько-російський фразеологічний словник, укладачі Бінович Л. Е та Гришин М. М., за редакцією Клаппенбаха та Агріколи. Містить 14 000 німецьких фразеологізмів та їх російських відповідників (прислів'я, приказки, крилаті слова та інші ідіоматичні вирази).
3. Німецько-український фразеологічний словник (1981), укладений В. І. Гаврисем та О. П. Пророченко, містить 30 000 фразеологічних одиниць. Більшість словникових статей проілюстровано прикладами з художньої літератури.
4. Німецько-російський синонімічний словник, за редакцією І. В. Рахманова (1983), містить 2680 синонімічних рядів. У словнику продемонстровано особливості вживання, стилістичні та семантичні відмінності близьких за змістом слів німецької мови. До синонімів подається переклад, пояснення, вони ілюструються прикладами та цитатами з німецької художньої літератури та преси.

Переклад нині тісно пов'язаний з використанням комп'ютера, без якого роботу перекладача не можна уявити. З одного боку, комп'ютер є надійним помічником процесу перекладу (писемного / письмового), з іншого — перекладач не може обмежувати себе у роботі даними електронного словника, тому що не всі слова та словосполучення увійшли до електронного словника. Водночас робота сучасних лексикографів з укладання різноманітних словників неможлива без використання комп'ютерної техніки, тому що неможливо охопити все лексичне багатство будь-якої мови, не використовуючи комп'ютер. Адже навіть неспеціаліст у галузі лінгвістики розуміє, що база даних будь-якого електронного словника є справжнім джерелом отримання інформації, до того ж на швидку руку.

Завдяки використанню комп'ютера фахівцям вдалося значно прискорити обробку лексикографічного матеріалу, що дало змогу подолати істотне відставання словників від реальної динаміки лексико-семантичного розвитку будь-якої мови, швидше переглядати і видавати не тільки загальні словники (одномовні і двомовні), а й словники неологізмів, синонімів, спеціальних термінів, слів іншомовного походження, скорочень, діалектизмів, з'явилися енциклопедичні довідники тощо.

Сьогодні функції комп'ютера, який допомагає обробляти текст, не обмежуються алфавітним переліком слів. За його допомогою здійснюється автоматичне укладання слів, яке дає можливість зробити вибірку сполучень усіх словоформ, що характеризують сучасний стан мови, і з'ясувати актуальні значення кожної з них.

Основні методики автоматичної обробки тексту були складені Б. Кемадою ще у 50-ті роки минулого століття. Відтоді істотно змінилася й удосконалилася обчислювальна техніка, розширилися її можливості, значно пришвидшився темп обробки інформації. Однак принципи лексикологічного аналізу, запропоновані Б. Кемадою, практично не зазнали змін. На їх основі створюються індекси, тобто списки слів в алфавітному порядку або в порядку зниження частотності вживання того чи іншого слова або словосполучення, складаються мікрополя, або мікроконтексти, слів з трьох рядків, які дають змогу безпосередньо окреслити найближчі зв'язки слова в його вжитку.

Завдяки комп'ютеру можна також одержати розширений контекст слова, який використовується лексикографами з метою виявлення різних відтінків вживання та вибору прикладів для словникових дефініцій. Велику практичну цінність для вивчення моделей

словотвору, продуктивності окремих суфіксів, префіксів та закінчень мають так звані зворотні глосарії. Йдеться про списки слів, складених комп'ютером в алфавітному порядку їхніх формантів. Такі глосарії, ймовірно, могли б бути доброю основою для порівняльного вивчення функціональних особливостей одних і тих самих формантів у централізованому та маргінальному варіантах будь-якої мови.

Важливу роль у процесі перекладу відіграють укладені за допомогою комп'ютера словники понять, у яких наводяться тексти, які визначають і пояснюють ідеологічні, тематичні або історичні аспекти базового поняття. Галузеві технічні словники, створені шляхом машинної обробки текстів, значно точніше відображають стан тієї чи тієї термінології й надають можливість визначити співвідношення національних та інтернаціональних мовних одиниць.

Питання до лекції

1. Охарактеризуйте роль лексикографічних джерел у перекладі.
2. Які існують види лексикографічних одиниць? Розтлумачте відмінність їх вживання у процесі перекладу.
3. Назвіть типи одномовних словників, які існують на сучасному етапі розвитку лексикографічної думки.
4. Назвіть типи філологічних / лінгвістичних словників.
5. Визначте роль сучасних комп'ютерних технологій для розвитку лексикографії.

Лекція 6

До обґрунтування проблеми перекладу як сталої еквівалентності

Природні мови — продукт і засіб пізнавально-практичної діяльності народів, продукт і засіб міжмовної комунікативної діяльності народів. З одного боку, в кожній мові формується та функціонує особлива класифікаційна модель світу. З іншого — під впливом глобальної інтеграції у будь-якій мові закріплюється соціальний та культурний досвід всього людства на певних етапах його історичного розвитку. Мова функціонує кожного разу за допомогою інших засобів, коли вона є продуктом і засобом художнього пізнання / мислення (тут використовуються всі ресурси загальнонаціональної мови: літературна, розмовна, діалекти, просторіччя, жаргон, сленг тощо, а також коли мова є продуктом і засобом науково-технічного пізнання / мислення (тут використовуються лише літературна мова на різні

її підмови — спеціалізація за різними професіями та галузям науки і техніки). Серед згаданих проміжне становище займає мова суспільно-політичної літератури та есеїстики.

Залежно від характеру оригіналу та його призначення досвідчений перекладач намагається зрозуміти всі труднощі передавання комунікативного завдання, встановлює і здійснює різні можливості перекладу від вихідної мови до цільової. Ці можливості є результатом тривалого співробітництва народів, тісної взаємодії та зближення їх матеріальних культур, з одного боку, й духовних культур — з іншого. Такий досвід взаємодії та зближення в економічному та культурному аспектах допомагає і полегшує роботу перекладача.

Коли перекладач аналізує текст, то він спочатку визначає характер функціонального стилю, спеціальну та загальноживану лексику. **Спеціальна лексика** живається у науково-технічних текстах, насичена термінами і термінознавчими словами та словосполученнями. **Загальна лексика** використовується у мовленнєвих творах різнопланового змісту. Вона обслуговує всі сфери людського спілкування, оскільки охоплює як найдавніший пласт — донаукову категоризацію дійсності, так і нові пласти — продукт і засіб наукового й художнього пізнання / мислення.

Перекладач розрізняє тональність тексту від “сухої” (телеграфної) прози до емоційно-піднесеної, слова з позитивним чи негативним стилістичним забарвленням, образні вирази, іронію, історичні та літературні натяки, спеціальні терміни, політичні, географічні та історичні реалії, розбіжності в категоризації дійсності від мови до мови, а також індивідуальний підхід комунікантів до співвідношення загального та спеціального понять.

Особливої уваги потребує і синтаксична побудова в тій чи іншій мові. Як відомо, синтаксис латини розвивався у процесі перекладу з грецької мови, тобто під впливом синтаксичної будови давньогрецької мови. Синтаксис західноєвропейських мов, у свою чергу, розвивався у процесі перекладу з латини, тобто під впливом латинського синтаксису. Синтаксис мов південно-східної Європи розвивався у процесі перекладів з грецької мови — під впливом синтаксису грецької мови. На тлі існуючої у минулому початкової синтаксичної спільноти досить-таки легко можна визначити синтаксичну різносистемність німецької та української мов, яка утворилася згодом.

Отже, **мета перекладу** — це повідомлення інформації предметно-логічного характеру, спонування до тих чи інших дій, вияв певних почуттів.

Функція перекладу — усунення мовного, в тому числі й культурно-естетичного, бар'єра. Одержувач мовою перекладу сприймає, обробляє й оцінює інформацію, як і одержувач мовою першотвору.

Для перекладу можна вважати нерелевантним розподіл на лексичне значення (реалізується у словах) і граматичне значення (реалізується несловниковими засобами). У цьому випадку вони мають міжрівневий характер.

Як уже зазначалося, перекладач повинен знати, як німецькою мовою називаються ті чи інші предмети та явища, як, коли і де вони вживаються, а також те, як ці предмети і явища називаються українською та як, коли і де вони вживаються. Тому необхідно говорити про семантичну близькість значущих одиниць на денотативному та конотативному рівнях, яку перекладач повинен розуміти у процесі перекладацької діяльності.

Семантична близькість, або наближеність, значущих одиниць мови на денотативному та конотативному рівнях поширюється на всі згадані вище категорії друкованого слова.

1. В обох мовах, з якими працює перекладач, усі мовні знаки обов'язково співвіднесені з реальною та фантастичною, вигаданою людиною реальністю. Тільки її проста назва, яка відображає об'єктивні властивості предметів і явищ, не залежить від поглядів того чи іншого адресанта / адресата інформації, має денотативне значення, або, точніше, денотативний зміст. Реальний та фантастичний світ денотатів є єдиним для всіх народів і не залежить від мов, якими вони говорять. Вони маніфестуються за допомогою слів, словосполучень та цілих речень.

Сюди можна зарахувати числівники, слова-терміни та словосполучення соціально-економічної, етнічної та науково-технічних галузей і побуту, а також загальноповсякденну та спеціальну лексику. Наприклад, *“Drei Kameraden”* — “Три товариші”, *das Verfassungsgericht* — Конституційний суд, *die Organisation der Vereinten Nationen* — Організація Об'єднаних Націй, *der Deutsche* — німець, *der Spanier* — іспанець, *der Vater* — батько, *die Tochter* — донька, *die Kernenergie* — ядерна енергетика, *der Alphazähler* — лічильник альфа-частинок, *die Seetüchtigkeit* — мореплавство, *die Leichtathletik* — легка атлетика, *das Haus* — дім, будинок, *der Baum* — дерево, *die Birke* — береза, *das Blut* — кров, *der Teufel* — диявол, *der Gott* — Бог; різного роду словосполучення — *j-n ein Denkmal setzen* — поставити комусь пам'ятник, *einen Bogen Papier in die Maschine spannen* — заправити аркуш паперу в машинку; накази

та привітання — *Augen rechts* — Рівняння праворуч!, *Guten Tag!* — Добрий день!, *Grüss Gott!* — Вітаю Вас!, *Servus!* — Привіт!, *Willkommen!* — Прошу, заходьте!, *Feierabend!* — Вдалого відпочинку ввечері!; різного роду кліше: *unter Berücksichtigung dieser Tatsache* — враховуючи цей факт, *bei der Betrachtung dieser Erscheinung* — розглядаючи це явище, *im Auftrag* — за дорученням, *Redaktionschluss* — підписано до друку.

2. Конотативне значення — додатковий зміст слова чи словосполучення та відповідні їм стилістичні відтінки, які нашаровуються на їх головне, денотативне, значення і служать для відображення оцінки, емоційно-експресивного забарвлення і тону урочистості, невимушеності, грайливості, фамільярності тощо.

Вирізняються три випадки:

а) денотативні та конотативні значення збігаються

<i>Fuchs</i>		=	лисиця
вид тварини, хитрість			
<i>Arbeiter</i>		=	робітник
особа, яка працює за наймом			

б) денотативні значення співпадають, конотативні ні

<i>Ochse</i>		=	віл
вид тварини			вид тварини
дурість, недогадливість, нетямущість			працелюбство, покірність
<i>Biene</i>		=	бджола
вид комах			вид комах
людина, яка працює залюбки й багато			“_”
бабка (розм. про молоду дівчину)			
воша (розм.)			

в) денотативні значення не збігаються, конотативні збігаються

<i>Wurm</i>		=	клоп
вид тварини			вид комах
маленька дитина			“_”
Solch ein kleines süßes Würmchen!			Яка маленька ляля!

Денотат — поняття, що утворює предметно-логічну частину значення слова, в якій закріплюється інформація, що містить предмет повідомлення і не залежить від мови, якою вона позначається, оскільки денотативне значення співвідноситься з позамовною дійсністю. Так, її безпосередньо відображає денотат 1 (Д1): *поле* — відкритий, широкий простір, який використовується для вирощування сільськогосподарських культур; *сітка* — виріб з переплетених ниток з великими чарунками, який використовується для ловлі риби чи птахів. Опосе-

редковано її відображає денотат 2 (Д2): поле — магнітне, електричне, тяжіння, лексико-семантичне; мережа (система, сукупність) — курортна, торгова, електрична, залізнична сітка. До названої частини значення слова додається ще почуттєво-наочний образ або емпіричний компонент.

Конотат — суб'єктивні моменти людського сприйняття того чи іншого поняття та його найменування, або номінації, — існує як підґрунтя конкретного слова конкретної мови й не спроможне від нього абстрагуватися. Конотат — друга частина значення слова, в якому закріплюється інформація з певними умовами та певними учасниками комунікації: образний компонент, культурний, ідеологічний, компонент знань, уявлень, компонент світогляду тощо, тобто всі ті вольові та емоційні переживання, які народжуються життям та дійсністю. Вирізняють конотат 1 (К1), конотат 2 (К2), конотат 3 (К3).

К1 виражається лише словосполученням і в умотивованому зв'язку з Д1: поле життя — життя як поле, яке потрібно перейти; тенета кохання — образ сітки, яка обслуговує людину, яка покохала. У К2 не існує умотивованого зв'язку з денотатом: собака, кіт, вода — ось де собака заритий, грошей, як кіт наплакав, як з гуски вода. К3, у якого теж відсутній зв'язок з денотатом, зустрічається тільки в конкретних фразеологічних сполученнях: бити байдиди, клювати носом, подати голос.

Взаємодію денотата і конотата можна побачити на прикладі дієслова “робити”

Д1 діяти	↔	Д2 виготовляти (робити стільці)
К1 Давай, роби!		К1 робити крок
(спонування до дії)		

Сема — компонент значення слова, його семантична одиниця, яка відображає певну ознаку позначаючого предмета або поняття. Існує певна ієрархія сем — дрібніші семи є складовими більших: лимонад → напій → рідина → речовина.

До денотатів належать семи, які різняться:

1. **За змістом. Головні семи** відображають істотні ознаки денотата, без яких номінований предмет не може існувати як такий, слугуватиме підґрунтям для розрізнення різних значень у слові, синонімів та слів у лексико-семантичній групі, входить до складу словника. **Неголовні семи** відображають другорядні ознаки денотата і до словників зазвичай не включаються, проте є релевантними в комунікації. У слові “вчитель” семи: особа, викладач, середня школа — головні семи;

має спеціальну освіту, дорослий, суворий, культурний, займається розумовою працею, любить дітей, вихователь — неголовні семи.

2. **За формою відображення.** Описові семи відображають враження людини від номінованого словом денотата (його розміри, форму, зовнішній вигляд, шлях виконання дії тощо). Це ті ознаки, які відображають зовнішні боки предмета або характеристики особи, вони є конкретними, наочними, мають національну специфіку. Вони утворюють базу описових сем. Відносні семи відображають зв'язки об'єкта з іншими об'єктами відносно один одного (просторові, часові, функціональні). Вони є результатом мисленевого співвідношення об'єктів з метою встановлення між ними тих чи інших зв'язків. Так, у слові *автобус* — “*рух по землі*” (на відміну від літака); *не по коліях* (на відміну від трамвая); *зі своїм мотором* (на відміну від тролейбуса); *чотири колеса* (на відміну від мотоцикла) — є описовими. Семи “*використання для громадських перевезень* (на відміну від французького *autosaq*), *оплата* (на відміну від приватного авто), *велика місткість* (на відміну від таксі) — є відносними.

3. **За функціями.** Професійні семи відображають суттєві існуючі ознаки денотата, які були встановлені наукою і які є відомими лише спеціалістам тієї чи іншої галузі науки та техніки. Побутові семи відображають зовнішні ознаки денотата, які легко розпізнати і які є відомими для всіх, хто розмовляє цією мовою.

До конотата належать семи, які відображають не ознаки денотата, а певне ставлення комуніканта до нього і характеризують ситуацію спілкування. Оціночні семи містять: а) позитивну оцінку денотата: *енергійний, кмітливий, високопродуктивний, прогрес, справедливість, орел, сокіл*; б) негативну оцінку: *скандал, підроблений, зраджувати, голослівний, брехати, невпевнений, егоїст, виродок*. Критерієм виокремлення тих чи інших ознак є доповнення “*і це добре / і це погано*”.

Серед цих денотатів існують нейтральні семи: *вікно, говорити, швидкість, людина, математика*. Емоційні семи відображають конкретні почуття комуніканта до денотата: позитивні семи — захоплення, симпатію, милування (*грандіозний, апетитний, красень*); негативні семи: *зневагу, відразу, презирство (донощик, алкоголік, старомодний, сварливий, вояка)*. Стилістичні семи виражають належність слів до того чи іншого функціонального стилю мови: *книжного* — *базуватися, скласти план заходів, характерні особливості*; *офіційно-ділового* — *вакантний, прохання — не запізнюватися, згідно із статтею*; *поетичного* — *густа сітка дрібного дощу, досвітні огні, в'ється, наче*

змійка, неспокійна річка; **розмовного** — поливка, читка, плестися, хрумкати; **просторічного** — “дурак” — дурень, лимон, свиня; **публіцистичного** — дискримінація, ратифікація, глобалізація, інтеграція; **наукового** — інтерпретація, фільтрат, ентропія, синонімія.

Не можна визначити, яка з цих трьох категорій поділу сем важливіша для роботи перекладача, тому що їх значущість є релевантною та взаємопов’язаною. Основним завданням перекладача є вміння їх диференціювати, визначаючи семантику того чи іншого слова, інколи навіть поза контекстом, тому що вживання будь-якого денотата комунікантом є опосередкованим намаганням передати безпосередньо за допомогою конотата те чи інше значення слова залежно від сфери його вживання. Тому перекладачеві необхідно, окрім гарного володіння мовою оригіналу та мовою перекладу, ще вміти швидко й ефективно розбиратися в будь-якій мовленнєвій ситуації та прагнути зрозуміти комуніканта, можливо, іноді намагаючись “прочитати його хід думок наперед”, якщо ми говоримо про усний переклад, наприклад, послідовний. У процесі письмового / писемного перекладу перекладачеві насамперед потрібно дуже добре вчитатися у текст, щоб зрозуміти динаміку розвитку думки його автора та смислове навантаження того чи іншого денотата в тексті, яке, до того ж, забарвлене конотативним значенням, тобто перекладач насамперед повинен поставити перед собою запитання: що ж мав на увазі автор, вживаючи те чи інше слово в тексті?

Питання до лекції

1. Мета перекладу та його головна функція.
2. Поясніть, як Ви розумієте семантичну близькість значущих одиниць на денотативному та конотативному рівнях і її використання у перекладі.
3. Назвіть семи за змістом, за формою відображення, за функцією.

Лекція 7

Контекст у перекладі.

Розкриття контекстуальних значень у перекладі

Роль перекладу як фактора зближення та взаємозбагачення культури народів є загальновідомою. Історизм цього явища поєднав у культурі кожного народу національне й інтернаціональне. Тому дослідження функціонування перекладів у контексті соціально-історичному та національному набуває особливого значення. Адже пе-

рекладна література безперечно входить у національний культурний контекст, вступає у взаємовідносини з національною літературою і водночас доповнює загальну картину національного літературного процесу будь-якого народу.

Останнім часом у перекладознавстві поширився підхід до контексту як до змінної величини, обсяг якої залежить від багатьох чинників і яка охоплює поняття тексту, підтексту і позатексту. Як відомо, були часи, коли контекстом іменувалося лише найближче оточення слова, яке визначало його конкретний, важливий у цьому разі смисл. Пізніше філологи почали оперувати поняттями контексту речення, абзацу (у прозі) або строфи (у поезії) і контексту всього твору. А далі розгортається ціла низка контекстів, які охоплюють поетичні “цикли” або прозаїчні “серії”, творчість письменників одного напрямку або особливості цілого жанру. За ними окреслюються нові й нові міжмовні, міжнаціональні контексти, тобто все те, що мається на увазі під широким контекстом.

Водночас контекст виступає одним з об’єктивних критеріїв оцінки перекладних різночитань, суб’єктивних інтерпретацій першотвору. Як зазначає М. О. Новикова, “не те важливо навіть, чи сказав автор ті чи інші слова, значно важливіше, чи міг він їх сказати. Але що це, власне кажучи, означає? Вихід з тексту — у контекст. Ми розсуваємо межі тексту і перевіряємо його смисл, суттєвість чи несуттєвість окремих його стилєвих елементів, виходячи з системи, яка є більшою за текст, але охоплює і разом з тим пояснює його”.

Таким чином, під **контекстом** як перекладознавчою категорією маємо розуміти не випадкове словесне оточення, а **цілісну змістово-стилістичну систему, яка активно впливає на кожний її складник, визначаючи його реальну і потенційну текстову функцію**. Саме таке тлумачення контексту впливає з діалектичної єдності частини і цілого у процесі перекладу, насамперед художнього. Але поряд з контекстом авторським існує **контекст перекладацький, тісно пов’язаний з традицією перекладання, яка склалася в межах певної національної культури, з методом і стилем перекладача**.

Перекладацький контекст не може не охоплювати хронологічно різні переклади одного твору, а також його переклади на споріднені мови. Постає запитання: чи заходять у суперечність між собою авторський і перекладацький контексти? Безумовно, заходять. Проте ця суперечність не є нерозв’язною. Саме існування перекладів якнайкраще засвідчує її розв’язання на основі взаємодії двох систем контексту. Причому розвиток перекладацьких відносин двох мов, взаєм-

не збільшення кількості перекладів і, як наслідок, взаємозбагачення культур сприяють постійному зближенню систем контексту автора оригіналу і перекладача завдяки розширенню розвитку індивідуально рівня знань перекладача.

Неможливість повного нівелювання авторських і перекладацьких систем контексту є однією з причин варіативності функцій оригіналу і перекладу, що не враховується прихильниками відомої концепції про їхню функціонально-естетичну релевантність. Не применшуючи ролі цих систем як важливого фактора адекватної інтерпретації оригіналу й оцінки якості його перекладів, варто наголосити, що вони можуть матеріалізуватися лише в тексті. Якраз він і складається з елементів, які демонструють наявність певної системи контексту. Тому найперше завдання перекладача полягає у глибокому проникненні в семантичну структуру цілісного тексту, виявленні явних і прихованих семантичних зв'язків його одиниць, розумінні форми його змісту. Із цього погляду великого значення для дальшого вдосконалення практики перекладу набуває проблема меж перекладності різних типів текстів.

Контекстуальні значення того чи іншого тексту виникають у процесі вживання слів у тексті залежно від оточення і реалізуються завдяки впливу вузького й широкого позамовного контексту. За ступенем частотності можна вирізняти **узуальні** (які повторюються) та **оказіональні** (випадкові, індивідуальні) контекстуальні значення. Перші — за певний проміжок часу переходять до варіантних еквівалентів. Другі можуть з'являтися й зникати як вияв суб'єктивного вживання слів тим чи іншим автором і найчастіше вживаються у художній літературі. “Перевтілення “оказіонального” вживання слів в “узуальне” є одним із найбільш частих шляхів розвитку багатозначності” (Х. Касарес, Вступ до сучасної лексикографії, 1958). Причиною цього може бути раптова асоціація уявлень, душевний стан людини, прагнення до експресивного зображення того чи іншого явища, досягнення комічного ефекту в тій чи іншій ситуації або просто намагання привернути увагу слухача чи читача до себе. Якраз оказіональне, незвичайне вживання слова й причина, яка спонукає до цього, повинні обов'язково враховуватися перекладачем.

Контекстуальне значення виникає не саме по собі, а є результатом і реалізацією потенційно закладеного значення у слові. Як зазначала А. А. Уфімцева, визначення лексичного значення слова через розкриття його смислової структури як системи двосторонніх мінімальних лексичних одиниць — лексико-семантичних варіантів слова дає

змогу враховувати фактори, які можуть зникнути з поля зору дослідника, але визначають лексичне значення як:

- 1) суспільно усвідомлені і системні контексти вживання слова;
- 2) належність того чи іншого слова до певного семантичного або лексико-граматичного розряду слів;
- 3) конкретні лексичні зв'язки з іншими словами, зумовленими наявними у тій чи іншій мові моделями семантичної співвіднесеності мовних знаків;
- 4) семантичні відношення слів із синонімами та іншими близькими за значенням словами в системі мови в цілому.

У цьому визначенні наводиться перелік чинників, які визначають характеристику слова як базової одиниці мови, яка зафіксована у словнику, і водночас як мінімальної одиниці мовленнєвої ситуації. Проте у цьому визначенні немає показників стилістичної її експресивної характеристики слова як одиниці мови. Згадане в останньому пункті “відношення слів із синонімами та іншими близькими за значенням словами в системі мови” демонструють необхідність широкого розуміння синонімії з метою повного розкриття смислової структури слова. Саме таке розуміння синонімії цілком влаштовує перекладача. Що стосується лексикографії, то не завжди двомовний словник може повністю відобразити смислову структуру іншомовного слова.

Розкриття контекстуального значення слова залежить від широкого контексту, від контексту попереднього або наступного значення, або навіть всього абзацу. Контекстуальне значення того чи іншого слова вимагає щоразу трансформаційної передачі за допомогою різних засобів або прийомів лексичної трансформації. Розкриття контекстуальних значень у процесі перекладу часто підпорядковується певним логіко-семантичним закономірностям. Логічна основа перекладацького процесу є зрозумілою з того, що в двох порівнюваних мовах тотожність значення слова чи фрази залежить від тотожності поняття, яке воно передає. За допомогою аналізу контексту ми встановлюємо різні смислові зв'язки і відношення між термінами, значення яких потрібно визначити. **Прийоми логічного мислення, за допомогою якого розкриваємо значення іншомовного слова в контексті, і знаходимо для нього український відповідник, який може не збігатися зі словником, називається лексичною трансформацією.** У семантичному аспекті суть трансформацій полягає в тому, що замінюється лексична одиниця слова чи словосполучення, які мають іншу внутрішню форму, словом, яке реалізується у певному контексті.

Хоча не завжди можна чітко класифікувати кожен приклад перекладу через переплетіння багатоаспектних категорій, проте у перекладознавстві існує сім категорій лексичних трансформацій:

- диференціація значень;
- конкретизація значень;
- генералізація значень;
- смисловий розвиток;
- антонімічний переклад;
- цілісне перетворення;
- компенсація втрат у процесі перекладу.

Нерідко окремі прийоми трансформацій поєднуються. В. Г. Гак зауважував, що всі лексичні трансформації базуються на формально-логічних відношеннях між поняттями. Різниця внутрішньої форми слів, які позначають одне й те ж поняття в різних мовах, зумовлює необхідність враховувати особливості кожної мови у процесі вибору прийомів трансформації. Універсальними є і формально-логічні категорії як прийоми логічного мислення; їх п'ять — відношення рівнозначності, підпорядкування, контрадикторності, перехрещення та розташування поза межами.

Проте оскільки кожний переклад реалізується у процесі мовлення, незалежно від того, якими засобами він здійснюється, він повинен завжди приводити до рівнозначності, тому можна сказати, що прийоми трансформації ґрунтуються на формально-логічних категоріях. Прийоми трансформації мають творчий характер, проте якщо результат рівнозначності набуває оптимально абсолютного значення, то він може бути зафіксований у словнику як еквівалент. Звичайно, оптимальність і сталість відповідників може формуватися, як правило, лише у вузьких за смислом контекстах, тому закріплені у словниках приклади трансформаційного перекладу рідко виходять за рамки словосполучень. Найчастіше це еквівалентний переклад фразеологізмів.

Інтертекстуальність — одне з основних понять сучасного літературознавства. Його вживають різні автори іноді в розширеному, а часом — у звуженому значенні, але в основі його лежить констатація того неспростовного факту, що текст будь-якого літературного твору залежить від текстів попередників або сучасників і сам у свою чергу впливає на інші тексти. Поняття інтертекстуальності може бути успішно застосоване в теорії і практиці перекладу.

Слідом за французьким дослідником Ж. Женеттом (Палімпсести: література другого ступеня, 1992) вичленимо п'ять типів взаємодії текстів:

- власне інтертекстуальність, тобто присутність в одному тексті інших текстів у вигляді цитат, алюзій тощо;
- паратекстуальність, тобто стосунок тексту до своєї назви, передмови, післямови, епіграфу та ін.;
- метатекстуальність, тобто посилання на попередній текст у вигляді його коментування або критики;
- гіпертекстуальність, тобто висміювання, пародіювання іншого тексту;
- архітекстуальність, тобто зв'язок тексту з іншими текстами того самого жанру.

До цього ще слід додати поділ інтертекстуальності на відкриту (або загальноживану) і закриту (або приховану). Наприклад, цитати з Біблії у літературних творах християнських країн (навіть без посилань на першоджерело) належать до відкритої інтертекстуальності, а композиція “Мертвих душ” Гоголя має приховану інтертекстуальність, перекликаючись із Гомеровою “Одіссеєю”.

Інтертекстуальність є не менш важливим поняттям, ніж структура тексту. Ці два поняття доповнюють один одного, охоплюють і внутрішні, і зовнішні зв'язки художнього твору. Недоліком поняття інтертекстуальності є його недостатня чіткість, розпливчастість, яка виявляється, коли ми перейдемо від теорії до його практичного застосування. І виявити в тексті згадані різновиди інтертекстуальності спроможний лише читач-ерудит. Продемонструємо це на прикладі.

Французький поет XVI ст. Жоакен дю Белле змушений був поїхати на тривале перебування в Римі зі своїм дядьком кардиналом. Дю Белле дуже хотілося залишити Францію, і розлучений поет написав сонет, який починався рядком: “Хай буде проклятий той день і рік...” Пишучи свій сонет, Жоакен дю Белле мав на увазі початок одного сонету Петрарки, де італійський поет згадує свою зустріч з Лаурою: “Благословен хай буде рік і день...” Постає питання: чи можна вимагати від французького читача поезії Дю Белле обов'язкового знання творчості Петрарки, до того ж знання не загального, а текстуально конкретного?

У поширених на Заході працях з інтертекстуальності йдеться навіть про те, що літературні твори реально впливають на попередні тексти (точніше було б сказати: сприйняття попередніх текстів читачем). Так, наприклад, проза Пруста, написана на початку XX ст., стає

призмою, крізь яку читають Шатобріана, який писав на початку XIX ст.

Повертаючись до проблем перекладу, варто зауважити, що явище інтертекстуальності потребує від перекладача особливої пильності. Він зобов'язаний враховувати різноманітні прояви інтертекстуальності і відтворювати їх у перекладі. Тут відкриваються дві можливості. Якщо в оригіналі присутні фрагменти текстів, відомих у культурному ареалі перекладача (і читача перекладу), ці фрагменти підлягають перекладу як один з компонентів художнього твору. Якщо ж ідеться про фрагменти текстів, невідомих культурі перекладача, він може (залежно від їх важливості) або замінити їх близькими фрагментами, відомими його культурі, або перекласти, додавши відповідні стислі пояснення.

У тексті художнього твору важливу функцію виконують згадки про інші твори, посилення на них або їх цитування. Так, у романі Гете “Страждання молодого Вертера” не раз цитуються “пісні Оссіана” — легендарного шотландського барда. Можна сказати, що вони стали своєрідним поетичним акомпанементом до переживань головного героя. У романі Флобера “Пані Боварі” є такий епізод: після того, як старий Боварі під час хрещення онучки вилив їй на голову келих шампанського, абат Бурнісьєн обурився й хотів піти геть. Дід відповів на це цитатою з “Війни богів”, і це ще більше розлютило священика. Причину його обурення можна зрозуміти, адже “Війна богів” — еротична поема відомого письменника кінця XVIII — початку XIX ст. Евариста Парні.

На переклад того чи іншого тексту впливає культурний ареал, тобто відбуваються міжмовні контакти на рівні тісно переплетеної між собою культури, яку, скажімо, умовно можна назвати європейсько-північноамериканською. У цьому ареалі панівне становище займають споріднені між собою індоєвропейські мови — англійська, французька, російська, іспанська, італійська, українська, німецька, польська та ін. Між людьми, які розмовляли цими мовами, існують істотні відмінності, і все ж певні спільні риси менталітету просвічуються крізь ці відмінності. Завдяки цьому сприймання першотворів, тобто їх контексту, при перекладі відбувається легше й інтенсивніше.

Складніша ситуація виникає, коли перекладається твір з іншого культурного ареалу, з іншого соціального та культурного контексту. Спробуймо охарактеризувати й згрупувати основні труднощі, які підстерігають перекладача.

1. Відсутність спільної духовної основи двох культур, що належать до різних ареалів. Якщо європейсько-північноамериканський

ареал спирається на духовну спадщину Старого й Нового Заповітів, то в далекосхідному ареалі аналогічну роль виконують твори Конфуція, а в мусульманському ареалі — Коран. Усе це накладає на перекладача додаткові зобов'язання: він має не тільки перекласти конкретний твір, а й представити належним чином новим читачам невідомий їм культуру. Наприклад, загальновідомий у мусульманському світі обов'язок кожного правовірного молитися у визначений час п'ять разів на день очевидно потребує пояснення у перекладі. Пояснення потребує і звичай звертатися до Аллаха на початку кожного публічного виступу на будь-яку тему, що контрастує із заборонаю згадувати Господа в сує, наявною у заповідях, одержаних Мойсеєм від Бога, і багато інших особливостей культури, далекої від європейської.

2. Відмінні відносини між людьми. Наприклад, поняття родини в Африці дуже відрізняється від європейського. У Західній Європі родина складається з батька, матері і дітей, тоді як до африканської сім'ї належать усі родичі. Коли в одну африканську державу було завезено підручники, за якими діти мали вивчати французьку мову, діти обурилися: хіба можна невеликі європейські сім'ї вважати справжніми родинами? У японській мові (а точніше було б сказати у японській культурі) існує кілька рівнів ввічливості залежно від соціального становища людини, до якої звертаються. Відтворити їх у перекладі — річ майже неможлива.

3. Екзотичні реалії — звичаї, одяг, страви, напої, житло, посуд. Певні труднощі викликає, скажімо, опис традиційного японського житла. Що скажуть українському читачеві такі слова, як “фусума” (розсувні стінки в будинку) чи “токонома” (глибока ніша, що прикрашає кімнату), чи “сасімі” (настругана сира риба, яка є національною стравою японців)? Залишити ці слова у тексті, один раз пояснивши їх у примітках, чи, можливо, дати описовий переклад? Ці проблеми повинен вирішувати перекладач самостійно, залежно від стилю того або іншого тексту.

4. Велика відстань між мовою-джерелом і цільовою мовою. У тюркських мовах мусульманського ареалу, а також у мові фарсі відсутній граматичний рід, через що почуття кохання, дружби і містичної любові до божества можуть виражатися однаково. Це завдає великого клопоту перекладачам, яким у цьому випадку “заважає” граматичний рід їх мови.

5. Відмінні принципи побудови літературного твору. Слова класичної китайської мови односкладові, і найпоширенішою формою поезії епохи династії Тан (VII–IX ст.) були чотиривірші з п'яти чи

семи слів-складів у рядку. Зрозуміло, що зберегти водночас і зміст, і зовнішню форму такої поезії у перекладі, особливо, мовою, в якій однокладові слова порівняно мало поширені, — неможливо. Доводиться йти на компроміс, вдовожувати віршований рядок і відмовлятися від багатоскладових слів.

Усі ці й багато інших невідповідностей, що існують між різними культурними ареалами, дуже ускладнюють працю перекладача і часом потребують від нього справжньої віртуозності, що й свідчить про індивідуальний стиль перекладу кожного посередника між різними культурами. До того ж варто зауважити, що тут йдеться про знання перекладачем багатьох відповідностей як у межах одного культурного ареалу (бікультурного), так і в межах багатокультурного (полікультурного). І ці знання у процесі порівняння, аналізу та їх синтезу різними способами і прийомами перекладацького процесу трансформуються в інформацію, за допомогою якої її реципієнт отримує нові знання (тобто на цьому етапі виконується інформативна функція перекладача), водночас реципієнт аналізує отриману інформацію, порівнює її із знайомою інформацією, що стосується “рідного” культурного ареалу, здійснюючи, таким чином, аналіз отриманої інформації та опосередковане знайомство з носіями іншої культури (рецептивна функція адресата у процесі перекладу).

Водночас поряд із проблемою перекладності різних жанрів і типів текстів належне місце в дослідженнях відводиться проблемі перекладності окремих мовних одиниць та стилістичних засобів мови іншого культурного ареалу. Йдеться про конкретні питання перекладу слів-реалій, діалектизмів, термінів, неологізмів, фразеологічних одиниць, афоризмів, метафор, специфічних мовних конструкцій тощо. На думку О. І. Чередниченка (“Про мову і переклад”, 2007), це цілком закономірно, “оскільки мова — найважливіша матеріальна основа як оригінального, так і перекладного твору і вивчення її особливостей не можна уникнути... Справді, було б корисніше, якби перекладність окремих елементів мови розглядалася без відриву від їхньої текстової реалізації і в широкому стильовому контексті”, тобто, як зауважує науковець, потрібно методом “порівняльного аналізу рішень, застосованого різними перекладачами щодо важкоперекладних елементів вихідної мови” шукати відповідники у мові цільовій (йдеться про функцію узагальнення досвіду перекладача та навчальну, особливо для перекладача-початківця).

Питання до лекції

1. Що таке контекст? Які види контексту є відомими в перекладознавстві?
2. Опишіть взаємодію авторського та перекладацького контекстів у процесі перекладу.
3. Розкрийте ваше розуміння контекстуальних значень у перекладі. Якими бувають ці значення?
4. Яку роль відіграє лексична трансформація у розумінні контексту і відповідно перекладацькій діяльності перекладача? Дайте визначення лексичної трансформації.
5. Назвіть усі категорії лексичної трансформації.
6. Як ви розумієте інтертекстуальність відносно контексту того або іншого тексту? Наведіть приклади інтертекстуальності з художньої літератури.
7. Проаналізуйте ті труднощі, які виникають у процесі перекладу тексту в перекладача, якщо цей текст і відповідно його контекстуальні значення родом з іншого культурного ареалу.
8. Назвіть рішення, які повинен приймати перекладач у процесі розв'язання перекладності тих або інших мовних одиниць.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Виноградов В.* Избранные труды: Лексикология и лексикография. — М., 1977. — 310 с.
2. *Денисенко С., Кияк Т., Козловський В.* Дискурс іноземномовної комунікації. — Львів, 2002. — 495 с.
3. *Зорівчак Р.* Реалія і переклад. — Львів, 1989. — 216 с.
4. *Карaban В.* Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч. 1. Граматичні труднощі: Посібник-довідник. — Вінниця, 2001. — 299 с.
5. *Карaban В., Борисова О.* Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі (Вибрані граматичні та лексичні проблеми перекладу з української мови на англійську): Навч. посіб. — Вінниця, 2003. — 208 с.
6. *Кияк Т.* Теорія та практика перекладу. — К., 2006. — 592 с.
7. *Копанев П., Беер Ф.* Теория и практика письменного перевода. — Минск, 1986. — 336 с.

8. *Коптілов В.* Першотвір і переклад. — К., 1972. — 215 с.
9. *Коптілов В.* Теорія і практика перекладу. — К., 1986. — 174 с.
10. *Корунець І.* Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). — Вінниця, 2003. — 448 с.

Додаткова

11. *Латышев Л. К.* Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. — М., 1988. — 217 с.
12. *Ребрій О.* Перекладацький скоропис. — Вінниця, 2002. — 112 с.
13. *Рецкер Я.* Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. — М., 1974. — 216 с.
14. *Семенец О. Е., Панасьев А. Н.* История перевода. — К., 1991. — 380 с.
15. *Уфимцева А.* Лексическое значение. Принципы семасиологического описания лексики. — М., 1986. — 239 с.
16. *Федоров А.* Теория и практика перевода немецкой научной и технической литературы на русский язык. — М., 1947. — 139 с.
17. *Чередниченко О. І.* Про мову та переклад. — К., 2007. — 247 с.
18. *Чернов Г.* Теория и практика синхронного перевода. — М., 1978. — 234 с.
19. *Щерба Л.* Языковая система и речевая действительность. — М., 1976. — 298 с.
20. *Döring S.* Kulturspezifika im Film: Probleme ihrer Translation. — Berlin, 2006. — 155 s.
21. *Hönig H.-G.* Konstruktives Übersetzen. — Tübingen, 1995. — 195 s.
22. *Kautz U.* Handbuchidaktik des Übersetzens und des Dolmetschens. — München, 2002. — 643 s.
23. *Reiß K., Vermeer H.* Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. — Tübingen, 1991. — 248 s.
24. *Slapp A.-M.* Community Interpreting in Deutschland. — München, 2004. — 139 s.
25. *Wolf F.* Technik des Übersetzens. — Ismaning, 2003. — 146 s.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Теоретичний курс для позааудиторної самостійної роботи	4
Список літератури	58

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *М. В. Дроздецька*
Комп'ютерне верстання *О. А. Залужна*

Зам. № ВКЦ-3457

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП